

Univerzita Karlova v Praze – Husitská teologická fakulta

Katedra religionistky
Studijní obor: Judaistika – Religionistika

Význam ibise posvátného ve staroegyptském náboženství

Sacred Ibis in Egyptian Religion

Bakalářská práce

Vedoucí práce:

Doc. Jiří Janák, Th.D.

Autorka:

Pavλίna Kuntová

**Praha
2013**

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato bakalářská práce byla umístěna v Ústřední knihovně UK a používána ke studijním účelům.

V Praze dne 25.6.2013

Pavλίna Kuntová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda věnovala velké poděkování svému vedoucímu práce panu doc. Jiřímu Janákovi, Th.D. za jeho trpělivost a ochotu poradit mi při psaní této bakalářské práce.

Anotace

Bakalářská práce „*Význam ibise posvátného ve staroegyptském náboženství*“ pojednává o významu a rozvoji jedné z forem zvířecího kultu v egyptských dějinách. Práce popisuje, jakou roli hrála posvátná zvířata v náboženství, co bylo jejich hlavní funkcí. Konkrétně se zaměřuje na ibise posvátného, zvíře zasvěcené měsíčnímu bohu Thovtovi. Tento pták byl uctíván jako projev boha Thovta na zemi. Byl považován za ochránce země a řeky Nil, ve spojení s Thovtem symbolizoval měsíc a obnovu. Jako posvátné zvíře byl po smrti mumifikován a pohřben do speciálních zvířecích hřbitovů. Kromě významu samotného ibise, práce popisuje i metodu mumifikace, která byla v Egyptě vcelku běžnou záležitostí. V návaznosti na ní jsou zde popsány pokusy, které se snaží najít pro zkoumání a charakterizování mumifikovaných zvířat takovou metodu, která by neměla destruktivní účinky.

Klíčová slova

zvířecí kult, ibis posvátný, bůh Thovt, zvířecí hřbitovy, mumifikace, zvířecí mumie

Annotation

Bachelor thesis „*The Sacred Ibis in Egyptian Religion*“ deals with the significance and development of animal worship in Egyptian history. Thesis describes the role played by sacred animals in a religion, what was their main functions. Specifically, it focuses on the sacred ibis, an animal sacred lunar god Thoth. This bird was worshiped as a manifestation of the god Thoth on the earth. He was considered the protector of the land and the river Nile, in association with Thoth symbolized the moon end recovery. As the sacred animal was mummified and buried in special animal cemeteries. Besides the significance of ibis, thesis describes the method of mummification, which was in Egypt quite common. Building on it there are described experiments that seek to find for exploring and characterizing the mummified animals such method that should not be destructive.

Key words

animal cult, sacred ibis, god Thoth, animal cemeteries, mummification, animal mummie

Obsah

Úvod	7
1 Ibis posvátný jako živočišný druh.....	9
1.1 Charakteristika čeledi a druhu	9
2 Symbolika a ikonografie ve staroegyptském náboženství	11
3 Vazba na božstva - Thovt	14
3.1 Popis, ikonografie a původ božstva, výskyt v posvátných textech	14
3.2 Hlavní kultická centra.....	16
3.3 Kosmogonická úloha boha Thovta	17
4 Ibis posvátný jako posvátné zvíře	20
4.1 Význam posvátných zvířat s důrazem na ibise posvátného	20
5 Mumifikace	23
5.1 Vývoj mumifikace	23
5.2 Smrt, proces mumifikace a související rituály.....	27
5.3 Mumifikace zvířat s důrazem na mumifikované ibisy	29
5.4 Nekropole Tuna al-Gebel	32
5.5 Nekropole v Sakkáře	36
6 Vědecké záznamy mumifikovaných ibisů	38
6.1 John Pearson a jeho výzkum dvou mumií ibisů	38
6.2 Salima Ikram a projekt AMP	39
Závěr.....	42
Seznam literatury.....	45
Internetové zdroje.....	46

Úvod

Záměrem této práce je alespoň částečně nastínit důležitost posvátných zvířat v egyptském náboženství, konkrétně tedy význam a symboliku ibise posvátného, neboť zvířecí kult byl v Egyptě velmi oblíben, především od Pozdní doby, neboť posvátná zvířata mohla mimo jiné představovat projevy bohů na zemi.

V první části své práce se zaměřím na ibise posvátného jako na zvíře samotné. Popíšu jeho tělesnou stavbu, stravu, výskyt v přírodě, ale také sociální charakter. V posledku se také zmíním o jeho výskytu v dnešní době.

Další kapitola se bude zabývat jeho symbolikou a ikonografií ve staroegyptském náboženství. Pokusím se vysvětlit, proč je ibis spojován s měsíčním bohem Thovtem a na základě jakých rysů je to usuzováno. Dále zmíním názory některých řecko-římských autorů, kteří se pokouší jeho symboliku vysvětlit. Také nastíním význam jeho zobrazování v podobě soch, votivních figurek a dalších předmětů.

V následující kapitole podrobněji popíšu měsíčního boha Thovta, jeho náboženský význam, hlavní atributy, posvátná zvířata a jeho kultická centra. Zaměřím se také na jeho tvořitelenskou činnost v rámci stvoření světa v porovnání s dalšími kosmogoniemi.

Vzhledem k povaze mé práce se bude další kapitola věnovat ibisu posvátnému jako posvátnému zvířeti. Nejdříve se podívám na to, jaká zvířata byla označovaná za posvátná a jakým způsobem se skrze ně božstvo projevovalo. Další otázkou bude, na jakém základě byla vybírána. Budu se také věnovat péči o ně, tzn. v jakých podmínkách žila, jak velká péče jim byla věnována, případně jaký trest by postihnul toho, kdo by takovéto zvíře usmrtil. Za další bude tato kapitola obsahovat kultická centra zasvěcená ibisu a jeho božstvu, respektive zasvěcená božstvu, jehož posvátným zvířetem ibis byl.

Poměrně velká část práce bude věnována také mumifikaci. Nejprve podrobně popíšu mumifikaci a její proměnu během egyptských dějin, od počátku, přes její vrchol až ke konečnému úpadku v Řeckořímském období. Následně uvedu postup při mumifikaci a doprovodné rituály. Poté budu pokračovat popisem mumifikace zvířat, ze které se dozvíme, že se v mnohém podobala té lidské. Uvedu několik typů zvířecích mumii, podle nichž byla zvířata zařazovaná do určitých kategorií. Závěrem kapitoly zmíním významná pohřebiště ibisů a paviánů, jakožto dalšího Thovtova kultického zvířete. Těmito pohřebišti budou nekropole v Tuna al-Gebelu a nekropole v Sakkáře. Každé z nich popíšu na základě provedených a zaznamenaných vykopávek, které nám jsou k dispozici, a odkryji jejich

obsahy, které sčítají několik tisíc mumifikovaných zvířat. V některých případech také poukážu na falešné mumie a pokusím se vysvětlit příčinu těchto padělků.

Úplně poslední kapitolu věnuji novodobým výzkumům. Nejprve se podívám na záznamy Johna Pearsona, který měl možnost dvě mumie ptáků prozkoumat. Další vědecký výzkum se bude týkat Salimy Ikram a jejího projektu, který má za cíl co nejméně poškodit staré mumie, ale přitom je co nejlépe charakterizovat.

Skrze všechny tyto kapitoly, o kterých budu pojednávat, se budu snažit především podat informace o ibisu posvátném tak, aby si mohli čtenáři udělat o tomto tématu celkový obrázek, neboť zmínek o tomto posvátném zvířeti je několik, ovšem člověk musí hledat na více místech.

1 Ibis posvátný jako živočišný druh

1.1 Charakteristika čeledi a druhu

Ibis posvátný patří do podčeledi ibisové, čeledi ibisovití, řádu brodiví. Celá čeleď je charakteristická svým zakrnělým jazykem a dlouhýma nohama se čtyřmi prsty, z nichž tři jsou u kořene spojeny blankou. Tito ptáci střední velikosti mají dlouhé, zahnuté, poměrně měkké a na průřezu kulaté zobáky. Některé druhy mohou mít na hlavě nebo na krku lysá místa. Stejně jako řada jiných ptáků, i ibisové schovávají při spaní zobák pod křídlo v oblasti lopatek.

Jako volně žijící je lze nejčastěji spatřit v jižní a střední Evropě, v jižní a střední Asii, v Africe, na Madagaskaru, v Austrálii a v tropické a subtropické části Ameriky. Jejich obvyklým hnízdištěm jsou močály a bažiny těchto tropických oblastí.¹

Do této čeledi patří mnoho druhů ibisů, ale vzhledem k zaměření mé práce zde podrobněji popíšu pouze jednoho z nich, a sice ibise posvátného.

Ibis posvátný, latinsky *Threskiornis aethiopicus*, je dlouhý 70-90 cm, váží asi 1.5 kg, v rozpětí křídel může dosáhnout až 140 cm. Průměrný věk života se pohybuje kolem 20 let.

Téměř celé tělo je bíle zbarvené, pouze konce letek a prodloužená lopatková pera překrývající ocas jsou černá. Na hlavě a krku opeření chybí, a proto si lze lehce povšimnout černě zbarvené kůže, která je charakteristická svojí hebkostí a při doteku trochu barví. Při letu se ibis pohybuje střídáním mávání křídel a plachtění, krk je v natažené poloze.

Hnízdiště ibise se obvykle nachází v bažinách přímo na zemi, ve skalách ve vnitrozemí, ale i na mořském pobřeží, nebo na stromech. Hnízdo je postavené z větviček a klacíků a je vyplněné trávou a listím. Z hnízda vyvádí obvykle 3 až 4 mláďata, jejichž inkubace je kolem 28 až 30 dnů, doba odchovu poté trvá přibližně 35 až 40 dnů.

Ibis je pták všežravý, ale přesto je jeho hlavní potravou hmyz, zejména kobyly. Nicméně v jeho jídelníčku lze nalézt také plazy, obojživelníky, vejce ptáků, zdechliny, ale i odpadky.

Vzhledem k jejich společenské povaze je lze velmi často spatřit seskupené do kolonií (i přes 200 ptáků), ve kterých se vydávají i za potravou.² Lovícího ibise lze zahlédnout jak

---

¹ HANZÁK, J – JEUDEC, K. *Světlem zvířat II. Ptáci (1. část)*. Praha. 1963. str. 141 - 142

² Tamtéž: str. 143

v místech hnízdiště, tak na březích řek a jezer, ve stepi, na obdělávaných polích nebo dokonce na městských smetištích.³

Stejně jako celá podčeleď, i ibis posvátný je rozšířen v tropické Africe na jih od Sahary, východní Africe až k Súdánu. Dále se vyskytuje v Arábii a Mezopotámii.

V 19. století byl zaznamenán úpadek tohoto ptačího druhu a v Egyptě byl zcela vyhuben, avšak díky jeho asimilaci k jinému prostředí se ibis udržel v jiných afrických oblastech, ve kterých se dnes vyskytuje v hojném počtu. Houlihan udává⁴, že příčina ibisova vymizení není zcela zřejmá, ale pravděpodobně souvisela se zanikáním bažin a mokřadů, které byly ibisovým domovem, a také důsledkem ničivé lidské činnosti.

Na území České republiky můžeme ibise posvátného spatřit v chovu zoologických zahrad v Brně, Zlíně nebo Liberci, které se mohou pyšnit několika samčími a samičými jedinci, od nichž se zahrada dočkala několika mláďat.⁵ Brněnská zoologická zahrada uvádí dnešní globální populaci ptáků odhadem mezi 200 000 – 450 000 jedinci.⁶

Od roku 1950 byl spatřen čtyřikrát na území České republiky, jeho poslední volný výskyt byl zaznamenán v červenci roku 2010 v Lednici na Břeclavsku. Údajně byl ale tento pták okroužkován, což vede k tomu, že uletěl ze soukromého chovu.⁷

---

³ HARRISON,C – GREENSMITH,A. *Birds of the world. The visual guide to over 800 species*. London: Dorling Kindersley Limited. 1993. str. 68.

⁴ HOULIHAN, P.F. – GODDMAN, S.M. *The birds of ancient Egypt*. 1st. ed. in Egypt. Cairo: American University in Cairo Press. 1988. pp. 28 - 30.

⁵ *Zoo Zlín* [online] [cit. 5.6.2013]. Dostupné z: www.zoozlin.eu/ibis-posvatny

⁶ *Zoo Brno* [online] [cit. 5.6.2013]. Dostupné z: <http://www.zoobrno.cz/cs/zvirata-v-zoo/chovana-zvirata/afrika/ibis-posvatny.html>

⁷ Ze zdroje idnes.cz nebo blesk.cz.

2 Symbolika a ikonografie ve staroegyptském náboženství

Ve staroegyptském náboženství byl ibis posvátný spojován s měsíčním bohem, božským písařem a jedním ze stvořitelů světa Thovtem, jehož byl posvátným zvířetem. A pravděpodobně z tohoto vztahu můžeme odvodit jeho symboliku v náboženství, kde byl dáván do souvislosti s měsícem, obnovou, časem, ale i léčením.⁸ Užití tmavě zelené nebo černé barvy v ikonografii ibise posvátného odpovídá jeho přirozenému zbarvení a navíc souzní s egyptskou symbolikou vzkříšení a obnovy.

V případě vyobrazování božstev je dobré poukázat na to, že v egyptském myšlení byla hlava tou částí, která charakterizovala podstatu a typické rysy božské bytosti, tělo zase vyobrazovalo činnosti a funkce daného božstva.⁹ Toto pojetí lze velmi dobře spatřit ve vyobrazení boha Thovta jako muže s hlavou ibise v roli písaře. Písařská paleta a štětec charakterizují jeho písařskou úlohu a hlava vyjadřuje jeho hlavní rys měsíčního božstva, který lze v případě ibise symbolicky spatřit ve tvaru zobáku a zbarvení peří.

Na tomto místě pravděpodobně vyvstane otázka, proč právě ibis posvátný, popřípadě pavián, byl symbolickým zvířetem měsíčního boha Thovta. Představme si ibise – tvar jeho těla a zbarvení. Ibisův zakroucený zobák lze snadno ztotožnit se srpkem měsíce, který byl jedním z Thovtových atributů. Navíc by mohl zobák dále symbolizovat svým koncovým zašpičatěním například písařský štětec, další typickou součást Thovtova vyobrazení. V některých případech je přímo přirovnáván k prstu písaře.¹⁰ V případě jeho zářivě bílé barvy pokrývající téměř celé tělo, až na koncové černé zbarvení je připodobňován k zářícímu měsíci na noční obloze. V tomto ohledu lze uvést také druhé Thovtovo zvíře paviána, jehož zšedivělé, až stříbrné zbarvení srsti u starších samců může rovněž připomínat měsíc.¹¹

Mimo tyto dva příklady spekulací neexistuje moc vysvětlení, proč je právě ibis spojován s tímto božstvem. Ale i přesto se řada řecko-římských autorů snažila mezi nimi

---

⁸ JANÁK, J. *Staroegyptské náboženství I.: Bohové na zemi a v nebesích*. 1. vydání. Praha: OIKOYMENH. 2009. str. 289.

⁹ JANÁK, J. *Staroegyptské náboženství I.: Bohové na zemi a v nebesích*. 1. vydání. Praha: OIKOYMENH. 2009. str. 177.

¹⁰ VERNUS, P. *Ibis*. In Pascal Vernus – Jean Yoyotte (eds.). *Bestiaire des pharaon*. Paris: Perrin – Agnès Viénot. 2005. pp. 387 - 392.

¹¹ JANÁK, J. *Staroegyptské náboženství I.: Bohové na zemi a v nebesích*. 1. vydání. Praha: OIKOYMENH. 2009. str. 136-137 nebo VERNUS, P. *Ibis*. In Pascal Vernus – Jean Yoyotte (eds.). *Bestiaire des pharaons*. Paris: Perrin- Agnès Viénot. 2005. pp. 388 - 392.

nalézt další spojitosti, tak například pokud jde o postavení chodidel a zobáku ptáka, podle Plútarcha se jedná o podobu rovnostranného trojúhelníku, což ukazuje souvislost s Thovtem ve spojení s měřením.¹²

Ibis byl také symbolem 15. dolnoegyptského kraje, který byl podle něho nazýván, a jehož hlavním městem bylo město Hermopolis, kultovní centrum boha Thovta. Jako Thovtovo zvíře se stal ibis i hieroglyfickým znakem zápisu jeho jména.¹³

Mimo výše popsané významy ptáka, můžeme uvést ještě další poctu, které se mu od starověkých Egyptů dostalo, a sice ibise jako ochránce země před hady (Herodotus, Cicero aj. je popisují jako okřídlené hady)¹⁴, kteří byli v Egyptě symbolem zla (vypovídá o tom kosmogonická představa přemožení prvotního nepřítele Apopa, který přebýval ve vodách praoceánu a který měl podobu hada).¹⁵ Tuto ochrannou funkci můžeme zdůvodnit tím, že součástí ibisovi potravy byli také plazi. Dokonce byly rozbaleny mumie, ve kterých se našly nestrávené zbytky hadí kůže a šupin.¹⁶

Jistou symbolickou spojitost bychom mohli také najít v souvislosti s řekou Nil, která byla Egyptany považovaná za posvátnou, a s jejími každoročními záplavami přinášejícími zemi nesmírný blahobyt. A právě v době záplav byl ibis v okolí řeky viděn nejvíce. Z toho důvodu mu obyvatelé země mohli připisovat úlohu ochránce nilského toku a ochránce celé země.¹⁷

Z ikonografického hlediska byl ibis nejčastěji zobrazován na standartě, někdy ve stojící, někdy v dřepějící poloze. Takovéto zobrazování ibisů a jiných posvátných zvířat mělo v Egyptě, mimo jiné, i významnou vojenskou hodnotu. Sochy ibisů na standartách byly v opatrovnictví vojenských úředníků a nejspíše byly používány při oslavách na počest krále,

---

¹² VERNUS,P. *Ibis*. In Pascal Vernus – Jean Yoyotte (eds.). *Bestiaire des pharaons*. Paris: Perrin- Agnès Viénot. 2005. pp. 388 - 392.

¹³ CLARK, CH.R. *The Sacred Ibis*. In *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*. New Series. Vol. 13. No. 5. pp. 181 - 184. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/3257674>. Cit. 16.4. 2013.

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ JANÁK,J. *Staroegyptské náboženství I.: Bohové na zemi a v nebesích*. 1. vydání. Praha: OIKOYMENH. 2009.

¹⁶ PEARSON,J. *Some Account of Two Mummies of the Egyptian Ibis, One of Which Was in a Remarkably Perfect State*. In *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*. Vol. 95 (1805). pp. 264 - 271. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/107175>. Cit. 16.4.2013.

¹⁷ CLARK, CH.R. *The Sacred Ibis*. In *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*. New Series. Vol. 13. No. 5. pp. 181-184. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/3257674>. Cit. 16.4. 2013.

jakožto zároveň hlavy vojska.¹⁸ Jinak byly sochy většinou umístovány na nádvoří před chrám. Takto tomu snad bylo v chrámu v Hermopoli, kde sochy ibise a paviána představovaly jakési městské bohy Thovta jako ibise a Thovta jako paviána. Musíme zde ale podotknout, že tito městští bohové nebyli ztotožňováni s místním bohem Thovtem, ale byly jeho potomky, ve kterých byla uložena moc měsíčního boha Thovta, stvořitele světa.¹⁹ S podobným případem se můžeme setkat v souvislosti s thébským bohem Chonsuem (měsíční bůh, léčitel, bůh měření a času), který měl také několik kultických soch, skrze které se projevoval do pozemského světa. Je to patrné například v „*Příběhu o zázračném vyléčení princezny Bentreše*“, kde Chonsu skrze svoji sochu onu princeznu vyléčí.²⁰

Kromě zpodobňování ibise v sochy nebo votivní figurky, které byly často nacházeny u mumifikovaných ibisů, se od určité doby také vyskytoval v podobě zlatých přívěsných amuletů, které měly s největší pravděpodobností uzdravovací funkci.²¹

---

¹⁸ KESSLER,D. – NUR EL-DIN,A.H. *Tuna al-Gebel: Millions of Ibises and Other Animals*. In Salima Ikram (ed.). *Divine Creatures. Animal Mummies in Ancient Egypt*. Cairo: The American University in Cairo. 2005. pp. 120 - 163.

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ JANÁK,J. *Brána nebes: Bohové a démoni starého Egypta*. 1. vydání. Praha: Libri. 2005. str. 94 - 95.

²¹ CLARK, CH.R. *The Sacred Ibis*. In *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*. New Series. Vol. 13. No. 5. pp. 181 - 184. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/3257674>. Cit. 16.4. 2013 nebo VERNUS,P. *Ibis*. In Pascal Vernus – Jean Yoyotte (eds.). *Bestiaire des pharaons*. Paris: Perrin- Agnès Viénot. 2005. pp. 388 - 392.

3 Vazba na božstva - Thovt

3.1 Popis, ikonografie a původ božstva, výskyt v posvátných textech

Bůh Thovt, egyptsky Džehutej, řecky Hermés, patří k nejstarším egyptským božstvům, která podle mýtů započala svoji úlohu již při stvoření světa. Jako měsíční bůh bývá někdy dáván do protikladu ke slunečnímu bohu Reovi a bývá tak nazýván přívzkem „stříbrný aton“ nebo-li „noční měsíc“.²²

Kromě statusu měsíčního boha nese dále přívziska božský písař (v Egyptě byl dokonce považován za vynálezce písma), vezír nebo třeba bůh věštění. Byl patronem moudrosti a učenosti, svoji důležitou roli hrál také v případě posledního soudu, při kterém dohlížel na vážení srdce a zapisování výsledků. Některé nalezené dokumenty ho ukazují také jako válečného boha.²³ Někdy je také dáván do souvislosti s lékařstvím, což může být potvrzeno v mýtu o Horovi a Sutechovi, kdy si Hor při boji zraní oko a Thovt mu ho následně vyléčí. Zraněné oko je přitom připodobňováno k měsíci, který mění svoji podobu – ze srpku měsíce (novu) vyrostě úplněk, který symbolizuje Horovo uzdravené oko. Samotný měsíc je spojován s časem, obnovou, léčením.²⁴

Ikonografické zobrazení tohoto božstva představují dvě zvířata, ibis a pavián. Ve spojení s ibisem byl ale nejčastěji zobrazován jako muž s hlavou ibise, výskyt samotného ibise je zřídka, je především v případech, kdy je odkazováno k samotnému Thovtovi posvátnému zvířeti. V hieroglyfickém zápisu byl znázorňován symbolem ibise na standartě. Jako pavián je často vykreslován v teriomorfí podobě sedícího paviána s rukama položenýma na kolenou, někdy může být zaznamenána přítomnost božských atributů, měsíčního kotouče a půlměsíce, nad jeho hlavou. Obě tato zvířata reprezentují jeho roli božského písaře.²⁵ Ale i přesto byl v této funkci často zobrazován jako muž s hlavou ibise držící písařskou paletu a štětec.²⁶ Musíme ovšem podotknout, že nebylo pravidlem spojit

---

²² JANÁK, J. *Staroegyptské náboženství I. : Bohové na zemi a v nebesích*. 1. vydání. Praha: OIKOYMENH. 2009. str.135.

²³ STANDLER, M. A. *Thoth*. In Jacco Dieleman, Willeke Wendrich (eds.). *UCLA Encyclopedia of Egyptology*. Los Angeles. 2012. Dostupné z: <http://digital2.library.ucla.edu/viewItem.do?ark=21198/zz002c4k99>. Cit. 9.4.2013.

²⁴ JANÁK, J. *Staroegyptské náboženství I.: Bohové na zemi a v nebesích*. 1. vydání. Praha: OIKOYMENH. 2009. str. 131 - 132.

²⁵ Tamtéž.

²⁶ JANÁK, J. *Brána nebes: Bohové a démoni starého Egypta*. 1. vydání. Praha: Libri. 2005. str. 175 - 178.

jedno konkrétní zvíře pouze k jednomu konkrétnímu bohu. Mnohdy se tedy stávalo, že najdeme ibise nebo paviána ve spojení s dalšími bohy, například ibise, zároveň i paviána, lze najít ve spojení s bohem Usirem v katakombách nekropole Tuna al-Gebel²⁷, nebo také bůh Hapi, jeden z Horových synů, byl často vyobrazen s hlavou paviána.²⁸

Z mytologického hlediska není Thovtův původ zcela jednoznačný a liší se podle různých literárních zpracování. Podle nějakých byl zrozen sám se sebe, podle dalších se zrodil z Horova sémě, které bůh Sutech omylem pozřel. Pozdější zdroje tuto verzi podávají tak, že se nezrodil sám bůh, ale měsíc, který si Thovt umístil nad hlavu (v tomto případě by se jednalo o popis vzniku jednoho z Thovtových atributů).²⁹ Dále existují zdroje, které uvádějí za jeho matku bohyně Nutu, Neitu aj. V případech týkajících se boha Usira je Thovt označován za syna.³⁰

Po jeho boku se někdy nachází bohyně Nehemetauj, která byla spojena s hudbou, častěji je to však bohyně Sešat, která byla obdařena stejnými písářskými schopnostmi, nebo Maat, která spolu s ním byla zobrazována při vážení srdce u posledního soudu. Může vyvstat otázka, proč zrovna tyto bohyně a ne jiné? Spojitost se Sešat, již podle jejího dosavadního popisu, je snad vcelku pochopitelná vzhledem k tomu, že je popisovaná jako bohyně písma a písemnictví, nebo měření a přesnosti, stejně jako Thovt. Druhá bohyně, bohyně Maat, je personifikací světového řádu *maat*, který uspořádává kosmos a dává tak prostor pro vznik života v něm. Řád *maat* řídí celý svět, od obecností až po konkrétní lidský život.³¹ V tomto ohledu lze rozpoznat určitou souvislost s Thovtem jako stvořitelem, bohem obnovy a přesnosti.

---

²⁷ KESSLER, D. – NUR EL-DIN, A. H. Tuna al-Gebel: Millions of Ibises and Other Animals. In Salima Ikram (ed.). *Divine Creatures. Animal Mummies in Ancient Egypt*. Cairo: The American University in Cairo. 2009. str. 133 - 149.

²⁸ STANDLER, M. A. *Thoth*. In Jacco Dieleman, Willeke Wendrich (eds.). *UCLA Encyclopedia of Egyptology*. Los Angeles. 2012. Dostupné z: <http://digital2.library.ucla.edu/viewItem.do?ark=21198/zz002c4k99>. Cit. 9.4.2013.

²⁹ JANÁK, J. *Staroegyptské náboženství I.: Bohové na zemi a v nebesích*. 1. vydání. Praha: OIKOYMENH. 2009. str. 131 - 137.

³⁰ STANDLER, M. A. *Thoth*. In Jacco Dieleman, Willeke Wendrich (eds.). *UCLA Encyclopedia of Egyptology*. Los Angeles. 2012. Dostupné z: <http://digital2.library.ucla.edu/viewItem.do?ark=21198/zz002c4k99>. Cit. 9.4.2013.

³¹ JANÁK, J. *Brána nebes: Bohové a démoni starého Egypta*. 1. vydání. Praha: Libri. 2005. str. 107-109, 156 - 157.

Zmínky o tomto božstvu lze najít v mnoha starověkých spisech. V *Textech Pyramid* je uváděn v roli toho, kdo vynáší zesnulého panovníka na nebesa ke slunečnímu bohu Reovi. *Knihy mrtvých* zmiňuje Thovta jako zapisovatele výsledků z vážení srdce, nebo jako jedno z božstev světových stran. Kromě těchto textů lze Thovta spatřit v mnoha egyptských mýtech, jako například v mýtu o sporu Hora a Sutecha ohledně nástupnictví po Usirovi, kde ho různé zdroje uvádějí buď jako samotného soudce, nebo jako rádce, na kterého se obracejí ostatní božstva, aby jim poskytnul moudrou radu k rozřešení sporu.³² V jiném mýtu byl zase požádán slunečním bohem, aby přivedl zpět jeho dceru, Ivi bohyni, která v zuřivosti opustila zemi. A nejen v těchto mýtech, ale ve spoustě dalších můžeme najít odkazy k tomuto božstvu.

3.2 Hlavní kultická centra

Vzhledem k jeho „popularitě“ není překvapivé, že mu bylo vystavěno mnoho chrámů a svatyní po celém Egyptě. Avšak jeho hlavní kultické centrum se nacházelo v Chemenu, řecky Hermopolis Magna³³, dnešní Ešmúnén. Město Chemenu bylo hlavní město 15. hornoegyptského kraje Zaječí, nacházelo se ve středním Egyptě jižně od Káhiry, na západním břehu Nilu. Dalším centrem uctívání byl 15. dolnoegyptský kraj, tzv. Kraj ibise. Thovt měl četnou řadu chrámů, nejstarší chrám je doložen z doby Amemenheta II., další chrámy jsou doloženy z míst v Deltě, z oázy Charga, ze Sinaje ze Serábit el-Chádim a z Núbie. Do této doby se dochovala dvě pohřebiště Thovtových posvátných zvířat, a to Ibeum v Tuna al-Gebelu nedaleko Ešmúnénu a pohřebiště v Sakkáře, kde byly uloženy mumie ibisů a paviánů.³⁴

---

³² STANDLER, M. A. *Thoth*. In Jacco Dieleman, Willeke Wendrich (eds.). *UCLA Encyclopedia of Egyptology*. Los Angeles. 2012. Dostupné z: <http://digital2.library.ucla.edu/viewItem.do?ark=21198/zz002c4k99>. Cit. 9.4.2013.

³³ Řekové vnímali boha Thovta jako ekvivalent řeckého boha Herma, od toho tedy odvozen název města Hermopolis.

³⁴ JANÁK, J. *Staroegyptské náboženství I. : Bohové na zemi a v nebesích*. 1. vydání. Praha: OIKOYMENH. 2009. str. 102.

S tímto významným bohem byl v Hermopoli spjat i sám král, který jako potomek nebeského boha dostal přízvisko „Thovtův syn“ a získal tak moc rovnající se moci městských bohů v podobě Thovta jako ibise a Thovta jako paviána.³⁵

3.3 Kosmogonická úloha boha Thovta

Bůh Thovt je spojován s hermopolskou kosmogonií. Hermopolská kosmogonie uvádí, že prvotní látka, podle tradičních egyptských představ byl touto prvotní látkou praoceán *nu*, zastupovala vlastnosti „bytí“ před stvořením a nesla čtyři rysy v podobě čtyř božských párů, tzv. Osmera. Toto Osmero představovalo počáteční stav existence před stvořením. Bohové Nun a Naunet představovali „nehybné vody“, Heh a Hauhet „bezmeznost“, Kek a Kauket „temnotu“, Tememu a Tememut „neuspořádanost“ (tento pár byl ovšem ve Střední říši nahrazen Amonem a Amaunetou, kteří představovali „skrytost“).

Vzhledem k egyptskému náboženství, které je protnané nejrůznějšími symboly, lze i v případě Osmera nalézt určitou symboliku. Podle egyptských představ totiž číslo čtyři symbolizovalo úplnost (například čtyři světové strany), z toho plyne, že její dvojnásobek musí být něco víc, číslovka osm tudíž symbolizuje všeobjímající úplnost.

Dle teologických představ se setkáváme se třemi mytologickými obrazy: ostrůvek vystupující z vod zvaný Ostrov plamenů, vejce jako prazáklad stvoření, bůh Thovt jako stvořitel. Podle mytologie se na ostrůvku, který se vynořil z vod praoceánu, mělo objevit vejce, které se buď vytvořilo v pralátce pomocí božských párů Osmera, nebo ho na ostrůvek snesl bůh Thovt v podobě ibise či „Velký kejhal“, což byl prabůh v podobě husy.³⁶

Tato verze stvoření nese shodné rysy s dalšími tradovanými verzemi, a proto zde uvedu ostatní kosmogonické představy, podle kterých Egyptané odvozovali vznik světa. Jsou jimi héliopolské stvoření a memfidské stvoření. Kromě nich se ještě někdy uvádí později vzniklá thébská kosmogonie.

Jak je již zřejmé patrné z výše popsané hermopolské kosmogonie, i tyto další verze nesou svůj název podle hlavních kultických center stvořitelských bohů. Héliopolské stvoření je spojeno s městem Iunu (Héliopolis), ve kterém převládal sluneční kult bohů Atuma a Rea.

³⁵ KESSLER,D. – NUR EL-DIN,A.H. Tuna al-Gebel: Millions of Ibises and Other Animals. In Salima Ikram (ed.). Divine Creatures. Animal Mummies in Ancient Egypt. Cairo: The American University in Cairo. 2009. str. 129.

³⁶ JANÁK,J. *Staroegyptské náboženství I. : Bohové na zemi a v nebesích*. 1. vydání. Praha: OIKOYMENH. 2009. str. 102 - 104.

Iunu bylo hlavním městem 13. dolnoegyptského kraje, tzv. kraj mocného žezla. Podle mytologie se traduje (podobně jako v první verzi), že svět vznikl vynořením pahorku *benben* z temného a nehybného praoceánu. Tento pahorek je označován za místo prvotního úsvitu, z toho pravděpodobně vychází onen kult slunce ve městě Iunu. Pro další pokračování existuje více verzí. Buď se na pahorku objevil bůh Atum (prvotní a všeobjímající prabožstvo), nebo se na něj měl snést pták Benu, který poletoval nad nehybnými vodami. Atum poté stvořil prvotní božský pár, boha Šua, kterého vykašlal, a bohyni Tefnut, kterou vyplivnul. Šu představoval světlo, vzduch a život, Tefnut naopak noc, vlhkost, ranní rosu a řád. Egyptské náboženství chápalo tyto dva jako dualitu, která se vyskytuje ve světě, například slunce – měsíc, život – řád, královské koruny Horního a Dolního Egypta, ale třeba i Reovy oči.³⁷

Šu a Tefnut zplodili Geba (personifikace země) a Nutu (personifikace nebeské klenby). Bůh Geb byl spojován s královským úřadem, proto někdy nesli panovníci titul „Dědici Gebovy“, sám Geb byl označován jako Otec nebo Kníže bohů. Vedle něj byla bohyně Nut označována za matku božstev a ochránkyni znovuzrozených blažených, neboť kolovala legenda, že tato bohyně při úsvitu porodila slunce a následně ho pohltila při jeho západu. Tímto způsobem se také vykládalo mizení hvězd během dne.

Z bohyně Nuty se zrodili další bohové, jimiž byli Usir, Eset, Sutech, Nebthet a Hor. První čtyři vytvořili božské páry, bůh Hor byl v některých výkladech pokládán za syna Usira a Esety, kterého Eseta porodila ještě v lůně své matky Nuty.

Těmito bohy končí obecné utváření kosmu, tedy byly již stvořeny kosmické sféry (Šu, Tefnut, Geb a Nut) a věci spojené s životem a přírodou (Usir charakterizoval životadárnou zemi, Hor symbolizoval nebe a byl spojován s královským úřadem, z toho důvodu je někdy panovník považován za vtělení boha Hora na zemi. Naopak Sutech symbolizoval nepokoj a zmatek na zemi. Bohyně Eset byla chápána jako ochránkyně života a královského úřadu, naopak Nebthet symbolizovala neplodnost, noc).

Všichni tito bohové, kromě Hora, představují Devatera z Iunu. V Textech pyramid se můžeme setkat s názorem, že do Devatera se ještě řadí Hor a Thovt, který v období Pozdní doby nahrazuje Sutechovo místo. Ke všem bohům Devatera je připisováno mnoho mýtů, ovšem není zde zcela podstatné je zmiňovat.

Třetí z kosmogonických představ je memfidská kosmogonie, která se váže k městu Mennefer (Memfis), dříve Inebuhedž (Bílé zdi), jehož hlavním božstvem byl Ptah, patron řemeslníků a umělců. Memfis bylo hlavním městem 1. dolnoegyptského kraje, tzv. kraj bílých

---

³⁷ Tamtéž: str. 89 - 93.

zdí. Podstatou této teologie je nadřazení boha Ptaha nad ostatní božstva a taktéž nadřazení Memfisu nad ostatní města. Podle mytologie existoval Ptah ještě před samotným stvořením světa a je označován za Ptah-Nun, ostatní bohové jsou s ním buď ztotožňováni, nebo jsou označováni za jeho údy. V této verzi stvoření utváří Ptah svět pomocí myšlenky a slova, které vycházejí ze svých zdrojů, tedy srdce a jazyka, jež má představovat héliopolský prvotní tvořitel Atum. Tyto dva zdroje ovládají zuby a jazyk, které zpodobňují héliopolské Devatero. Ptah je považován také za toho, kdo vytvořil řád světa, královský úřad a zkrátka celé lidské bytí a věci s ním spojené.

V rámci egyptského náboženství dosáhla tato kosmogonie velkého ohlasu a souhlasu a Ptah tak byl vyvýšen nad všechny bohy.

Poslední z výše uvedených egyptských představ světa jen thébská kosmogonie, ve které se zračí snaha o propojení Théb s hermopolským Osmerem a memfidským stvořitelem, bohem Ptahem. V roli stvořitele se zde objevuje bůh Amon-Re, a nejen v roli tvořitele, ale i jako prapočátek stvoření. Z toho důvodu je i spojován s praoceánem a jeho pralátkou, tedy Osmerem. Bůh Ptah zde vystupuje po boku boha Amona, neboť v memfidské kosmogonii mu byla zasazena podobná úloha.³⁸

Pokud se nad těmito představami o stvoření více zamyslíme, zajisté nám neuniknou některé shodné rysy. Základem všech je stvořitel, který tvoří a uspořádává kosmos. Ovšem v případě memfidské kosmogonie je skutečně patrná nadřazenost stvořitelského boha Ptaha, neboť on jako jediný tvořil svět, bohy a lidi pomocí myšlenky a následně slova (zde můžeme dokonce shledat velkou podobnost s biblickým stvořením, kdy Hospodin tvořil pouhým slovem).

---

³⁸ JANÁK, J. *Staroegyptské náboženství I. : Bohové na zemi a v nebesích*. 1. vydání. Praha: OIKOYMENH. 2009. str. 94 - 110.

4 Ibis posvátný jako posvátné zvíře

4.1 Význam posvátných zvířat s důrazem na ibise posvátného

V egyptském myšlení byla některá zvířata chápána jako viditelné symboly božstva ve světě a bohové se do nich mohli „vtělovat“ skrze své *ba* (projev nadpřirozené síly a moci bohů v pozemském světě; projev boha na zemi³⁹). Téměř každému božstvu příslušelo takové zvíře, které jistým způsobem odpovídalo jeho schopnostem a funkcím.⁴⁰ Posvátná zvířata byla pro bohy vybírána na základě svých specifických rysů. Do tohoto zvířete se poté dané božstvo vtělilo a zvíře začalo být uctíváno jako bůh. Po smrti zvířete bylo stejným způsobem vybráno další zvíře, aby tak mohl bůh skrze něj pokračovat ve svých činnostech. První zvíře bylo přitom náležitě a s velkou úctou pohřbeno. Z různých zvířecích kultů je známé, že v některých případech byla ztráta posvátného zvířete doprovázena velkým smutkem, kterého se účastnil někdy i celý kultovní okrsek a který mohl trvat až 70 dní, tedy dobu, po kterou trvají přípravy na mumifikaci (toto známé v případě kultu býka Apise). Truchlící přitom nosily smuteční oděv a po celou dobu se zdržovali mytí a stříhání vlasů.⁴¹

Zprávy o zvířecích kultech pocházejí již z Předdynastické doby, ovšem svého vrcholu dosáhla v Nové říši a Pozdní době, především za vlády 26. dynastie, a trvala až do Řecko-římského období. Tento vzestup kultu byl patrně zapříčiněn svou dostupností veřejnosti a zvýšené osobní zbožnosti. Ovšem proč se zvířecí kult tolik rozšířil, není badatelům příliš jasné. Možná to bylo způsobeno vlivem okolních národů (Libye, Nubie, Asýrie), které okupovaly a drancovaly Egypt. Z toho důvodu si zřejmě chtěli Egyptané vypěstovat mocnou, pevnou kulturu a silnou náboženskou tradici, aby tak odolali okolnímu tlaku.⁴²

K nejvýznamnějším rituálním ptákům chráněným státními předpisy patřil vedle jiných i ibis posvátný. K těmto účelům určení ptáci se chovali ve speciálních koloniích, které se velmi často nacházely v posvátném okrsku, neboť zvířata byla využívána celoročně k nejrůznějším ceremoniím. Tyto kolonie byly někdy osázené stromy a keři, aby tak vytvořily přívětivější a přirozenější prostředí nejen pro ptáka, ale i pro božstvo. Měly svým vzhledem

---

³⁹ JANÁK, J. *Staroegyptské náboženství I. : Bohové na zemi a v nebesích*. 1. vydání. Praha: OIKOYMENH. 2009. str. 228 - 229.

⁴⁰ Tamtéž: str. 174 - 184.

⁴¹ IKRAM, S. *Divine Creatures: Animal Mummies*. In Salima Ikram (ed.). *Divine Creatures. Animal Mummies in Ancient Egypt*. Cairo: The American University in Cairo. 2009. str. 1 - 7.

⁴² Tamtéž: str. 1 - 7.

připomínat prvotní krajinu.⁴³ Pouze ve městě Hermopoli se nacházelo kolem 15 kolonií, z nichž se každoročně odebralo kolem 15 000 ibisů určených k rituálním účelům, tedy každé chovné místo poskytlo zhruba 1 000 ptáků. Jedna ptačí kolonie se nacházela v samotné nekropoli Tuna al-Gebel, poblíž místního jezera. Ale ne pouze tyto kolonie poskytovaly ptáky své místní nekropoli, ale byla sem dodávána ze všech koutů Egypta.⁴⁴ Z těchto kolonií pocházející ptáci, vybraní na základě svého zbarvení, se využívali jednak během korunovačních slavností, při nichž byli vypouštěni do vzduchu, aby ohlásili královskou korunovaci a jednak během slavnostních průvodů, kdy představovali viditelnou moc boha. Kromě korunovačních ceremonií byly využívány při oslavách každoročních svátků, jakými jsou Nový rok, svátek na oslavu boha Thovta, Usirův svátek aj. Během těchto svátků byly na chrámových nádvořích vystavovány sochy boha v podobě chodícího ibise a jiných zvířecích bohů patřících k nižším ochranným božstvům.⁴⁵

Ibis posvátný se stal převládajícím kultickým zvířetem města Hermopole, pravděpodobně právě kvůli své spojitosti s bohem Thovtem, který byl v tomto městě uctíván. A právě z tohoto města pocházejí nejstarší záznamy o uctívání těchto posvátných ptáků, kromě samotných mumifikovaných zvířat zde byla nalezena i řada votivních figurek, které byly k mumiím přiloženy.⁴⁶ Dokonce prý bylo toto město i místem, kde se na prvotním pahorku měsíční bůh Thovt, v podobě člověka s hlavou ibise, zcela přeměnil do podoby zmiňovaného ptáka.⁴⁷ A nejspíš z toho důvodu se stal chrám v Hermopoli ústředním místem znovuoživení a korunovace tohoto nesmrtelného boha v různých podobách (někdy také jako král během oslav Nového roku nebo korunovace, na které dále dohlíželo shromáždění egyptských bohů s příslušnými posvátnými zvířaty, tento rituál byl obvyklý již od první dynastie).⁴⁸

---

⁴³ Tamtéž: str. 1 - 7.

⁴⁴ KESSLER,D. – NUR EL-DIN,A.H. *Tuna al-Gebel: Millions of Ibises and Other Animals*. In Salima Ikram (ed.). *Divine Creatures. Animal Mummies in Ancient Egypt*. Cairo: The American University in Cairo. 2009. str. 126, 156.

⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁶ CLARK, CH.R. *The Sacred Ibis*. In *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*. New Series. Vol. 13. No. 5. pp. 181 - 184. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/3257674>. Cit. 16.4. 2013.

⁴⁷ KESSLER,D. – NUR EL-DIN,A.H. *Tuna al-Gebel: Millions of Ibises and Other Animals*. In Salima Ikram (ed.). *Divine Creatures. Animal Mummies in Ancient Egypt*. Cairo: The American University in Cairo. 2005. pp. 120 - 163.

⁴⁸ Tamtéž.

Z mytologického hlediska se s ibisem posvátným, a ostatními posvátnými zvířaty, můžeme setkat již v počátcích stvoření světa, kde se země utvářela z chaosu. V *Textech pyramid* byli ibisové, spolu se sokoly, spojováni s královým výstupem na nebesa. Od první dynastie je v ikonografii známá také symbolická podoba krále jako paviána. V otázce vynášení panovníka do nebes se můžeme setkat s mnoha interpretacemi, kdo je tím, který ho vynáší. Texty Pyramid uvádějí například přímo boha Thovta, který vynáší panovníka po boku slunečního boha Rea.⁴⁹

Z teologického hlediska se stal chrám v Tuna al-Gebelu místem pro obnovování stvoření světa a místem, kde se objevoval nebeský bůh Thovt. Také Usirova svatyně, která se nacházela nad zvířecím hřbitovem v Tuna al-Gebelu, sloužila jako místo znovuoživení se boha Usira v podobách zbožštěných zvířat, např. Usir-ibis byl spojován se smrtí a vzkříšením samotného boha Usira během každoročních průvodů, které vycházely z chrámové metropole, pokračovaly přes pohřebiště ibisů a opět se vracely k chrámu.⁵⁰

---

⁴⁹ JANÁK, J. *Brána nebes: Bohové a démoni starého Egypta*. 1. vydání. Praha: Libri. 2005. str. 175.

⁵⁰ KESSLER, D. – NUR EL-DIN, A.H. *Tuna al-Gebel: Millions of Ibises and Other Animals*. In Salima Ikram (ed.). *Divine Creatures. Animal Mummies in Ancient Egypt*. Cairo: The American University in Cairo. 2005. pp. 120 - 163.

5 Mumifikace

5.1 Vývoj mumifikace

Staří Egyptané věřili, že duše zemřelého žije i po smrti, ale aby její „život“ mohl pokračovat, musí mít k dispozici tělo, do kterého by se mohla vrátit a které zároveň musí znát. Proto je nutné uchovat tělo zemřelého v co nejzachovalejším stavu. Otázkou ovšem bylo, jak toho dosáhnout, neboť tělo (maso a orgány) se poměrně rychle rozkládalo a hnilo.

V dávných dobách pohřbívali Egyptané nebožtíky, zabalené ve skrčené poloze do pláten nebo rohoží, rovnou do vykopaných jam v písku. Horký písek, který byl zároveň prodyšným materiálem, měl za následek vysušení těla, což umožnilo tělu zůstat v neporušeném stavu. Postupné odhalení těla v písku vlivem pouštních větrů nebo zvěře dovedlo Egyptany k myšlence, jak lze záměrně uchovat věčnost těla. Tímto způsobem vznikaly přirozené mumie.

S vývojem technik pohřbívání se mrtvá těla začala ukládat do dřevěných rakví. To bylo ale poněkud problematické, jelikož uzavřené rakve byly neprodyšné a tělo, které nebylo v kontaktu s horkým pískem, uhnívalo a v rakvi obvykle zbyly jen kosti. Z toho lze lehce vyvodit, že čím honosnější byly způsoby pohřbívání, tím větší byly problémy s rozkladem těl.

Už v Předdynastické a Raně dynastické době se pravděpodobně mumie, ležící ve skrčené poloze, omotávaly obinadly, která byla nasátá pryskyřičnými látkami, což poměrně dopomáhalo k zachování těla.

Mnohem význačnější techniky můžeme vidět v období Staré říše, počátkem 4. dynastie, kdy začali Egyptané odstraňovat z těla vnitřnosti (kromě mozku, který byl vyjímán až koncem tohoto období), neboť právě ony podléhaly rozkladu nejdříve.⁵¹ Vyňaté orgány byly zabaleny do pláten a v případě osoby nekrálovského původu byly vkládány do hrobů, v případě osoby královského původu byly ukládány do speciálních nádob, tzv. *kanop*, které měly své místo ve stěnách pohřební komory. Samotné tělo, nyní v poloze natažené, bylo zabaleno do plátěných pruhů takovým způsobem, aby byla zachována co nejpřesnější podoba. Za vlády 5. a 6. dynastie byla mumie dokonce pokryta sádrovou vrstvou, aby byla co nejvíce podobná soše. Sádrové vrstvy ovšem neměly dlouho životnost, neboť velice rychle popraskaly.⁵²

---

⁵¹ MAŘÍKOVÁ VLČKOVÁ,P a kolektiv. *Hroby, hrobky a pohřebiště starých Egyptanů*. 1. vydání. Praha: Libri. 2009. str. 42 - 43.

⁵² GERMEROVÁ,R. *Tajemství mumii*. Přel. Pavla Lutovká. 1. vydání. Praha: SET OUT. 1997. str. 17 - 21.

Období Staré říše dále přineslo Egyptanům něco, co jim téměř s jistotou zajistilo neporušený stav těla a zachování vzhledu - objevení natronu. Natron, směs uhličitanů sodných, kuchyňské soli a síranu sodného, má schopnost odvodnit tělo. K mumifikaci se ve většině případů používal suchý natron, jelikož natronový roztok měl leckdy neblahé účinky na tělo, které potom ztrácelo svoji podobu.

Tato chemikálie se osvědčila jako nejúčinnější pro konzervaci těla, navíc byla dostupná na mnoha místech Egypta, primární naleziště bylo v Dolním Egyptě ve Vádí Nátrún, toto místo dostalo svůj název právě podle objevené látky, nebo v okolí el-Kábu.⁵³

Obdobného postupu mumifikace se lze domnívat i během Prvního přechodného období, nicméně o tom neexistuje dostatek záznamů. Avšak jistá je přítomnost obličejové masky, která zasahovala do oblasti hlavy a horní části hrudi a která měla svojí podobou zdokonalit vzhled zemřelého.

S příchodem Střední říše přichází i velká spousta mumifikačních postupů. Na některých mumiiích z Dér el-Bahrí je možné nalézt přítomnost pryskyřice, která sloužila k potírání ovázaného těla. Důležitou proměnu nedostála jen samotná mumie, ale i rakve, které se lišily výzdobou a tvarem podle postavení zemřelého, nebo kanopy, u kterých byla jednoduchá víčka nahrazena víčky v podobě lidských hlav. Taktéž se změnil i nápis na kanopách, který od této doby nesl název božstev, tzv. Horových synů, která měla chránit obsah kanop.⁵⁴

Změny můžeme zpozorovat i v následujícím Druhém přechodném období, které přináší proměnu rakve. Byla používána rakev tzv. antropoidního typu, kde hlavním motivem jsou perutě, které jako by objímaly tělo. A právě podle perutí byla rakev označena termínem *riši*, což je arabský termín slova *peří*.

Je na místě také podotknout, že ne vždy byly mumie objeveny v zachovalém stavu. Právě v Druhém přechodném období bylo nalezeno mnoho mumií ve velmi špatném stavu a kvůli tomu není mumifikace přesně zaznamenána.

I přes veškerý vývoj mumifikačních technik a podob rakví je za „zlatý“ věk mumifikace považováno období Nové říše a poté Třetí přechodné období, což dokládá široká škála mumifikačních postupů, které byly používány pro všechny vrstvy obyvatel, počínajíc panovníkem a končíce chudým člověkem. Mumifikační metody jako vytahování mozku skrze

---

⁵³ GERMEROVÁ, R. *Tajemství mumií*. Přel. Pavla Lutovká. 1. vydání. Praha: SET OUT. 1997. str. 70 - 73.

⁵⁴ Tamtéž: str. 46 - 47.

nosní přepážku a používání pryskyřice byly běžnou technikou. Nepatrné změny se objevily u vyňatých vnitřností, které se nyní balily do podoby malých mumií a poté se vkládaly do kanop, které změnilly tvar víček – z lidské hlavy se stala hlava zvířecí.

Mumifikované ženy z královského rodu nebo vyšších vrstev procházely kosmetickou úpravou spočívající v umístění paruk na hlavu a obtáhnutí očí černou linkou. U panovníků dále proběhla změna v umístění rukou, které se od té doby dávaly do překřížené polohy na prsa, aby mohly svírat královské odznaky, zatímco lidé nekrálovského původu měli ruce podél těla a křížily se teprve v genitální oblasti.

Kromě novoříšského „zlatého“ věku, svého vrcholu dosáhla mumifikace ve Třetím přechodném období, za vlády 21. dynastie. V tomto období bylo žádoucí, aby mumie dosáhla co nejpřesnější živoucí podoby, jaká byla před smrtí. Proto balzamovači vraceli zabalené vnitřnosti zpět do břišní dutiny a případné propadliny, vzniklé vysušením, vyplňovali pilinami, bahnem nebo pískem. Vyschlé oční důlky byly vyplněny sklem nebo kamínky. Stejně jako v předchozím období, i zde byla běžnou součástí kosmetická úprava, kdy povrch těla byl namalován u mužů červenou barvou a u žen barvou žlutou.

Avšak už na počátku 22. dynastie začala mumifikace těla upadat. Ovšem pomineme-li samotnou mumifikaci, můžeme neustále sledovat vývoj rakví, který se s časem stále zdokonaloval. Vnější dekorace rakve se přesunula i na vnitřní stěny rakve, nejčastější výzdobou byly popisy z *Knihy mrtvých*. Změnil se i tvar rakve, který byl utvářen do podoby sochy s podstavcem v dolní části, což zřejmě souviselo se změnou pohřebního rituálu, při kterém musely sochy delší dobu stát bez podpěry.

Úpadek se projevil i v případě kanop, které ztratily funkční význam, jelikož zabalené vnitřnosti byly vkládány přímo k tělu zemřelého. V důsledku toho získaly kanopy pouze symbolický význam a do hrobů byly vkládány prázdné.⁵⁵

Úpadek mumifikace částečně pokračoval i během Pozdní doby, ve které bychom mohli způsob vyprazdňování a čištění těla považovat za poměrně ledabylý. Vnitřnosti byly vytáhnuty konečnickem a konečnickem byla do těla vpravena i výplň. Mumie byly překrývány korálkovými sítěmi s podobami podsvětních bohyň, nebo rubáši, které nesly masku zakrývající obličej.

Nepatrné zlepšení lze v některých případech zaznamenat v Pozdní době, jež byla charakteristická návratem k historii a častým napodobováním Střední říše. To lze jasně spatřit např. za vlády 26. dynastie, kdy se znovu objevily antropoidní rakve, vyráběné ze dřeva nebo

---

⁵⁵ Tamtéž: str. 47 - 51.

kamene (žula, čedič) nebo v případě přikrášení těla parukou, vousem a náhrdelníkem, které bylo přebráno z období pozdní Nové říše. V této době obnovily svoji funkci také kanopy a byly, jako tehdy, vkládány do stěn hrobky. Od 26. dynastie ale význam kanop znovu poklesl, až nakonec vymizel úplně.

K pozvolnému úpadku směřovala mumifikace i během Řecko-římského období a s příchodem křesťanství nadobro vymizela. Nicméně typickým dobovým znakem byly *mumiové portréty*, které se přikládaly na obličej a dodaly tím zemřelému jeho živoucí podobu.

Podle výzkumů lze říci, že se v hojně míře k mumifikaci používala pryskyřice, která se vylívala jak do tělní dutiny, tak na tělo samotné. A i přes celkový úpadek byly stále dodržovány základní mumifikační postupy – vytáhnutí mozku skrze nosní přepážku (až do 2.stol.n.l.) a vyjmutí vnitřností, které byly baleny do pláten a vkládány mezi nohy mumie. Postupem času byl u mnohých mumií ponechán obsah těla uvnitř a mumie byla pouze zalita silnou vrstvou pryskyřice.

Stejně jako v Prvním přechodném období, i zde se vyskytovaly zlatem zdobené obličejové masky. Masky se v průběhu času neustále proměňovaly, až nakonec dosáhla rysů helénistického stylu. Zdoben však nebyl pouze obličej, ale i samotná plátěná obinadla, která nesla především motivy zásvětních bohů.

Znakem Římského období bylo dělení mumií do dvou skupin podle stylu výzdoby – byly to *egyptské mumie*, vycházející z domácí tradice, a *římské mumie*, které vycházely z římského umění. Často se objevovaly mumie pendlující mezi oběma. Rysem římských mumií byly *mumiové portréty*. Ve 2. - 4. stol.n.l. se zdobil i zbytek těla. V začátcích Ptolemaiovské doby byly oblíbené antropoidní rakve, které se nechávaly pozlatit v oblasti obličeje a hrudi, hrud' se dále pyšnila širokým náhrdelníkem. Antropoidní rakve byly během času nahrazeny výraznou výzdobou samotné mumie.

Možná pro někoho nepředpokládané, ale i těla křesťanů byla mumifikována, avšak není o tom mnoho známo. Víme jen, že v rozmezí 4.- 6. stol.n.l. byla těla upravována jednoduchým způsobem – tělo bylo posypáno solí nebo natronem, vnitřnosti ani mozek nebyly vyndávány, používání pryskyřice nezaznamenáno.

Samotný přístup církevních otců k mumifikaci byl negativní, protože ji považovali za pohanský zvyk. S příchodem Arabů se mumifikace vrátila na svůj počátek, neboť těla byla pouze omyta, ošacena jednoduchým oděvem a bez rakve vložena do horkého písku. Takovéto místo bylo označeno dvěma kameny – jeden u hlavy a druhý u nohou.⁵⁶

---

⁵⁶ Tamtéž: str. 51 - 54.

5.2 Smrt, proces mumifikace a související rituály

S příchodem smrti u starých Egyptanů nastává doba, kdy se jeho *ka* (oživující složka lidské osobnosti, znakem byly dvě pozvednuté ruce⁵⁷) oddělí od zbytku těla a žije mimo něj. Egyptané věřili, že tato složka může tělo znovu oživit. Ale aby se tak mohlo stát, je nutné zachovat tělo nebo obraz zemřelého, aby se *ka* mohlo vrátit a opět se spojit s tělem. Bez tělesného projevu (tělo nebo obraz) by *ka* nemohlo dobře fungovat ve „věčném světě“.⁵⁸ A proto je pro starověkou egyptskou civilizaci mumifikace tolik důležitá.

Samotný termín „mumie“ pochází z perského slova „*mum*“, což v překladu znamená vosk, bitumen nebo smůla. Toto slovo bylo používáno k popisu černé látky, která pokrývala vysušené tělo. Ve velmi rané době se tato „černá látka“ používala v lékařství, zejména k hojení ran.⁵⁹

S mumifikací byla spojena řada úkonů, které se prováděly po dobu 70 dní (číslo 70 je symbolem doby, kdy hvězda Síríus, související s podsvětním pánem Usirem, mizí za obzor⁶⁰). Pohřební rituál se skládal nejen z mumifikace (vyčištění těla a balzamování), ale i z dalších rituálních úkonů, jako bylo čtení textů, rituál „Otevírání úst“, přinášení obětí mumifikovanému tělu a jiné. A protože se kladl důraz na společenské postavení zemřelého, existovalo více typů pohřebních rituálů, jejichž průběh byl velmi často vykreslen na stěnách hrobky.⁶¹

Mumifikační úkony byly zahájeny hned po smrti, kdy je zemřelý přinesen do „očistovacího stanu“, podle záznamů nazývaném *ibu* nebo *vabet*. *Ibu* byla dřevěná stavba s dvěma vchody, pravděpodobně postavená blízko vody (možná z hygienických důvodů) a sloužil zřejmě k vyjímání vnitřností. K vysušování a balzamování byl určen *vabet*, do kterého bylo tělo později přeneseno z *ibu*.⁶²

K těmto úkonům určení mumifikátoři pravděpodobně patřili do vrstvy kněží. Nejvyšším byl „představený tajemství místa“, nebo také Anup (jeho funkcí bylo zajistit zemřelému stát se nesmrtelným Usirem). Samotný mumifikační zákrok prováděl „božský

---

⁵⁷ Tamtéž: str. 397.

⁵⁸ IKRAM,S. *Mummification*. In Jaco Dieleman, Willeke Wendrich (eds.). UCLA Encyclopedia of Egyptology. Los Angeles. 2010. str. 1.

⁵⁹ GERMEROVÁ,R. *Tajemství mumii*. Přel. Pavla Lutovká. 1. vydání. Praha: SET OUT. 1997. str. 9.

⁶⁰ GERMEROVÁ,R. *Tajemství mumii*. Přel. Pavla Lutovká. 1. vydání. Praha: SET OUT. 1997. str. 40.

⁶¹ STROUHAL, E. *Život starých Egyptanů*. 1. vydání. Praha: Panorama. 1989. str. 299 - 313.

⁶² MAŘÍKOVÁ VLČKOVÁ.P a kolektiv. *Hroby, hrobky a pohřebiště starých Egyptanů*. 1. vydání. Praha: Libri. 2009. str. 24 - 25.

kancléř“. Měl k ruce řadu pomocníků, kteří byli nazýváni „synové Hora“. Bezpochyby byli dále přítomni předčitatelé, kteří během procesu recitovali posvátné texty.⁶³

Jak bylo řečeno výše, mumifikace se během období neustále vyvíjela. Pro představu uvedu mumifikační postup prováděný ve vrcholném období mumifikace, tedy v Třetí přechodné době.

Po přinesení zesnulého do očišťovacího stanu bylo celé tělo pečlivě umyto a oholeno. Následovalo vyjmutí mozku skrze přelomenou nosní přepážku za užití dlouhého háčku. Vzhledem k vyšší teplotě ve *vabetu* mozek zkapalněl a bylo ho tedy možné po otočení hlavy směrem dolů vylít ven. Poté přišly na řadu vnitřnosti, které byly vyndávány ven skrze proříznuté břicho v oblasti levého podžebří. Tímto řezem mumifikátor prostrčil ruku a malým nožem odřezával jednotlivé orgány. Jediný orgán, který nebyl vyňat, bylo srdce – sídlo duše a myšlení. Všechny orgány byly poté důkladně omyty, vysušeny natronem a zality pryskyřicí, takto upravené byly poté vloženy nejčastěji do kamenných nádob – kanop. Když bylo tělo zbaveno vnitřností, nastala fáze vysušování pomocí natronu. Natron byl vložen v balíčkách jednak do těla a jednak byl vysypán na povrch těla. Tímto způsobem bylo tělo po 30 dní vysušováno. Po skončení 30 dnů bylo tělo očištěno od natronu palmovým vínem a aromatickými látkami. Poté bylo potřeno vonnými oleji, lebeční dutina zalita pryskyřicí, tělní dutina vyplněna plátny namočenými v pryskyřici, pilinami, hlínou nebo něčím podobným. Někdy bylo tělo upravováno vycpávkami, které mu dodaly přirozenější vzhled, např. skleněné oči. V konečné fázi bylo navoněné tělo zamotané do červeného nebo žlutého rubáše. Takto zabalené bylo znovu potřeno oleji a poté omotáno obinadly. Následovalo třetí potřetí oleji a omotávání jednotlivých končetin, dolní končetiny byly nakonec svázané k sobě.

Nastíněný postup mumifikace ovšem není totožný pro jednotlivá období a společenské vrstvy. Výše popsaná mumifikace se týkala pouze nejbohatších vrstev. Chudší obyvatelstvo si mohlo dovolit jen takovou mumifikaci, při které se vnitřnosti nevyndávaly pomocí řezu, ale pomocí cedrového oleje vstříknutého do konečníku, který zapříčinil jejich rozpuštění, poté následovalo vysušení natronem. Mumifikace pro nejchudší obyvatelstvo se převážně skládala z umytí těla a jeho vysušení.⁶⁴

Jakmile byla mumifikace dokončena, tělo mohlo konečně putovat do hrobky, kde následovala řada dalších rituálů doprovázených čtením posvátných textů. Nejdůležitějším rituálem bylo tzv. „Otevírání úst“. Tento rituál měl mrtvému poskytnout obnovení jeho

---

⁶³ STROUHAL, E. *Život starých Egyptanů*. 1. vydání. Praha: Panorama. 1989. str. 307.

⁶⁴ Tamtéž: str. 307 - 311.

tělesných funkcí. Smyslová ústrojí – oči, uši, nos a ústa – byla potřena posvátnými oleji rukou kněze, který se jich dotýkal speciálním nástrojem. Celý rituál měl připodobnit zemřelého k bohu Usirovi. Není tedy divu, že se zde objevuje i manželka zemřelého v roli bohyně Eset a nejstarší syn v roli boha Hora. Po skončení obřadu byly všechny odpovídající texty, spolu s používanými nástroji, uloženy do hrobky a probuzeny „k životu“, aby mohly svému majiteli neustále sloužit i na onom světě. Tento rituál dosáhl vrcholu v období Nové říše, leckdy trval a několik dní.⁶⁵

5.3 Mumifikace zvířat s důrazem na mumifikované ibisy

Ve starém Egyptě bylo zvykem mumifikovat, kromě lidí, i zvířata. Každá zvířecí mumie byla zařazena do jednoho ze čtyř typů mumií – domácí zvířata, posvátná zvířata, votivní oběti a oběti k jídlu.⁶⁶

Domácí zvířata byla pohřbívána do hrobky spolu se svým majitelem a díky egyptské představě, že i zvířata mají oživující složku *ka*, ho mohla doprovázet na „věčný svět“.⁶⁷ U těchto zvířecích mumií byla prokázána vysoká kvalita mumifikace, která byla velmi podobná té lidské. Významným rysem těchto mumií bylo zachování srsti, kopyt, popřípadě jiných typických částí těla zvířete. Poté bylo vykucháno, vysušeno natronem, potřeno oleji a pryskyřicí. Do tělní dutiny byly vráceny všechny důležité životní orgány a stejně, jako u člověka, vyplněna materiálem pro navrácení původní podoby.⁶⁸ Nakonec bylo důkladně zabaleno do několika vrstev plátna. Oproti člověku je tu rozdíl v zacházení s mozkiem, který byl v případě zvířat ponecháván v lebeční dutině.

Další mumifikovanou skupinou byla zvířata patřící do kategorie posvátná. Ta žila na speciálních místech a ke svým účelům byla vybíraná knězi na základě určitých rysů (často podle svého zbarvení). Posvátná zvířata byla v egyptském myšlení žijícím projevem bohů na

---

⁶⁵ MAŘÍKOVÁ VLČKOVÁ.P a kolektiv. *Hroby, hrobky a pohřebiště starých Egyptanů*. 1. vydání. Praha: Libri. 2009. str. 28 - 29.

⁶⁶ IKRAM,S. *Mummification*. In Jaco Dieleman, Willeke Wendrich (eds.). *UCLA Encyclopedia of Egyptology*. Los Angeles. 2010. str. 3.

⁶⁷ IKRAM,S. *Mummification*. In Jaco Dieleman, Willeke Wendrich (eds.). *UCLA Encyclopedia of Egyptology*. Los Angeles. 2010. Dostupné z: <http://digital2.library.ucla.edu/viewItem.do?ark=21198/zz001nwz18>. Cit. 20.3. 2013.

⁶⁸ Vycpávacím materiálem byla často zemina, která obsahovala vysoké procento kamenné soli. Sůl totiž přispívala k vysoušení a následnému uchování těla, stejně jako natron.

zemi a po své smrti byla pohřbívána na zvířecích hřbitovech, z nichž nejvýznamnějšími jsou v Tuna al-Gebelu a Sakkáře.⁶⁹ Některá zvířata, jako sokoli, se vyznačovala pozlacením těla, které tak vyzdvihovalo jejich spojitost se slunečním bohem Re. Neobvyklou součástí těchto mumií bylo vkládání ochranných amuletů mezi obinadla.

S posvátnými zvířaty jistým způsobem souvisely i votivní oběti, což byla zvířata zasvěcená tomu kterému odpovídajícímu bohu, například ibisové byli zasvěceni bohu Thovtovi, kočky bohyni Bastet atp. Mezi těmito mumiemi se často objevovaly falešné mumie, které obsahovaly pouze části zvířat. Toto počínání možná vycházelo z ekonomických důvodů, jelikož některá zvířata byla špatně odchytitelná, například dravci, kteří hnízdili daleko v pouštích nebo v korunách stromů, tudíž jich byl nedostatek, a proto byla tímto způsobem vytvářena. V této skupině můžeme najít kromě zvířat jako děkované oběti také kuličky trusu brouků skarabů, které sloužily k úctě slunečního boha. Patrně připomínaly svým tvarem sluneční kotouč, který byl charakteristickým rysem tohoto božstva. Tyto oběti nejčastěji využívali chudí poutníci, na kterých lze na základě této skutečnosti ukázat, jak daleko až mohla zajít lidská zbožnost.⁷⁰

Poslední skupinou obětí jsou oběti k jídlu, které byly ukládány v královských a elitních hrobkách a sloužily zemřelému jako potrava, jejich účelem bylo ale i posilnit jeho *ka*.⁷¹ Zvířata určená k tomuto typu obětí byla porcována, náležitě připravena a pohřbena spolu se zesnulým člověkem. V tomto případě obětí můžeme spekulovat o jejich přesném užívání. Mohla totiž sloužit čistě jako jídelní oběti bez jakéhokoliv náboženského významu, nebo právě tento význam měla, například býčí ocas byl součástí korunovačních insignií krále. Tudíž každá obětní část zvířete mohla mít jistý náboženský význam nebo souvislost s královským úřadem.⁷²

Veškeré náklady spojené s mumifikací posvátných zvířat byly dotované z místních organizací, které pravděpodobně nesly název podle toho kterého zvířete. S jistotou se dá říci

---

⁶⁹ Podrobněji uvedeno níže.

⁷⁰ IKRAM,S. *Protecting Pets and Cleaning Crocodiles: The Animal Mummy Project*. In Salima Ikram, *Divine Creatures. Animal Mummies in Ancient Egypt*, Cairo: American University in Cairo Press, pp.207 - 214, 218 - 226.

⁷¹ IKRAM,S. *Mummification*. In Jaco Dieleman, Willeke Wendrich (eds.). *UCLA Encyclopedia of Egyptology*. Los Angeles. 2010. str. 3 - 4.

⁷² IKRAM,S. *Protecting Pets and Cleaning Crocodiles: The Animal Mummy Project*. In Salima Ikram, *Divine Creatures. Animal Mummies in Ancient Egypt*, Cairo: American University in Cairo Press, pp.214 - 217.

(podle záznamů), že v Tuna al-Gebelu existovala organizace s názvem „Ibis“.⁷³ Většina zúčastněných lidí v kultu ibise patřila k této organizaci, například písaři, kteří se starali o nápisy na keramických nádobách nebo pohřebních výklencích. Samy organizace byly z části živeny poutníky, kteří platili za kupované předměty (např. mumie představující bohy Hora, Thovta nebo Bastet), aby je poté mohli obětovat v chrámu nebo svatyni k naklonění si božstva, nebo prostě z jejich čisté zbožnosti. A tak se mnohdy stávalo, že kvůli velké návštěvnosti poutníků byly svatyně zcela zaplněny oběťmi, které v takovémto případě byly ze svatyní vyndány a pohřbeny do posvátných okrsků, jelikož nebyl jiný možný způsob, jak svatyni vyčistit.⁷⁴

Svatyně a pohřebiště pro zvířata byla zakládána po celém Egyptě a výskyt ibise je tudíž pozorovatelný na mnoha místech. Salima Ikram ve své knize *Divine Creatures. Animal Mummies in Ancient Egypt* vyjmenovává celkem 29 pohřebišť, kde byly ostatky ibisů nalezeny. Jsou jimi například pohřebiště v Tuna al-Gebelu, Sakkáře, Thébách, Gíze, Abydu nebo Baharíje.⁷⁵

Avšak největším pohřebišťem ibisů byla bezpochyby právě nekropole v Tuna al-Gebel, kde byly nalezeny desítky tisíc ibisů. Ovšem přesný počet je těžké vyslovit, jelikož mnoho z těchto mumíí bylo neúplných, to znamená, že obsahovaly pouze části zvířete. Někdy se stávalo, záznamy jsou především z Ptolemaiovského období, že zabalená mumie byla složena z více druhů posvátných zvířat ze stejné chovné kolonie a někdy úplně bez ostatků daného zvířete. Jsou známé také případy, kdy se do jedné keramické nádoby či balíku dostala i lidská kost, pravděpodobně vzhledem k poměrně těsné blízkosti mumifikačních místností pro lidi a zvířata. Toto míchání různých zvířecích ostatků mohlo mít nicméně teologický význam, který by mohl spočívat v dávání k sobě zvířat, která byla například nebezpečná a mohla se tudíž navzájem zničit, těmito zvířaty byli kupříkladu hadi a rejsci.⁷⁶

Vedle mumifikovaných ptáků bylo šetrně zacházeno i s jejich vejci, které byly povětšinou přidávány k zabaleným ptákům. Znamé jsou také případy, kdy byla vejce dávana

---

⁷³ KESSLER,D. – NUR EL-DIN,A.H. *Tuna al-Gebel: Millions of Ibises and Other Animals*. In Salima Ikram (ed.). *Divine Creatures. Animal Mummies in Ancient Egypt*. Cairo: The American University in Cairo. 2005. pp. 125

⁷⁴ Tamtéž: pp. 44 - 69.

⁷⁵ IKRAM,S. *Divine Creatures: Animal Mummies*. In Salima Ikram (ed.). *Divine Creatures. Animal Mummies in Ancient Egypt*. Cairo: The American University in Cairo. 2009. xviii.

⁷⁶ KESSLER,D. – NUR EL-DIN,A.H. *Tuna al-Gebel: Millions of Ibises and Other Animals*. In Salima Ikram (ed.). *Divine Creatures. Animal Mummies in Ancient Egypt*. Cairo: The American University in Cairo. 2005. pp. 120 - 163.

mimo toto zvíře, například byla nalezena amfora v řeckém stylu, ve které se nacházelo kolem šedesáti vajec. Tato vejce byla sesbírána v chovných koloniích a byla jim často přisuzována kosmogonická hodnota, s největší pravděpodobností právě v souvislosti s hermopolskou kosmogonií, kdy bylo na prvotní pahorek sneseno vejce bohem Thovtem v podobě ibise.

Podzemní galerie posvátných zvířat tvořily velký komplex ležící v posvátné krajině, který zahrnoval množství jednotlivých galerií určených jednotlivým zvířecím druhům. V blízkosti těchto galerií se pak často nacházely svatyně zasvěcené místním bohům, kteří byli s dotyčným zvířetem spojeni, respektive zvíře bylo pozemským „nástrojem“ boží moci. V takovýchto svatyních mohli přichodzí poutníci zvířecí podoby bohů uctívat, obětovat jim, nebo poprosit o věštbu, která se pokládala prostřednictvím místního kněze, který s božstvem komunikoval.⁷⁷ Z galerií určených paviánům je patrné, že nesloužily pouze k uložení zvířecích mumií, ale také k mnoha dalším aktivitám spojeným s kultem jako například k denním kultickým účelům nebo k týdennímu shromáždění za účelem věštění, které bylo uskutečňované v noci nebo za svítání, odpověď od božstva poté přicházela v ranních hodinách. Chránový kněz obvykle bydlel i se svojí rodinou v kněžském domě, který se nacházel v blízkosti daného chrámu.⁷⁸ Kromě kněze je v okolí chrámu jistá přítomnost mnoha dalších osob, kteří se podíleli nejen na chránovém životě ve smyslu samotné služby božstvům, ale i na výstavbě chrámů a svatyní, na prodeji děkovných obětí poutníkům, na výrobě keramických nádob pro mumifikovaná zvířata nebo na balzamování zvířat.

5.4 Nekropole Tuna al-Gebel

Tuna al-Gebel, pohřebiště starověkého města Hermopole s významným chránem měsíčního boha Thovta, se nachází ve středním Egyptě v provincii Minija, přibližně šest kilometrů na západ od města Ešmúnén (Hermopolis/Magna). Název pohřebiště pochází se starověkého toponyma „Thone“, což znamená „bažina“, a odkazuje tím na nízko položené místo, které bylo neustále vyplněné vodou kvůli záplavám přicházejícím z říčního kanálu Bahr Yusuf. Pohřebiště se táhne podél západního pouštního okraje v délce sedmi kilometrů.

---

⁷⁷ NICHOLSON, P.T. *The Sacred Animal Necropolis at North Saqqara: The Cults and Their Catacombs*. In Salima Ikram (ed.). *Divine Creatures. Animal Mummies in Ancient Egypt*. Cairo: The American University in Cairo. 2005. pp. 44 - 69.

⁷⁸ KESSLER, D. – NUR EL-DIN, A.H. *Tuna al-Gebel: Millions of Ibises and Other Animals*. In Salima Ikram (ed.). *Divine Creatures. Animal Mummies in Ancient Egypt*. Cairo: The American University in Cairo. 2005. pp. 120 - 163.

Nekropoli tvoří komplex rozsáhlých podzemních galerií, svatyně, kněžský dům, palác zasvěcený Usirovi, palác zasvěcený Thovtovi aj.⁷⁹

Nejstarší dochované archeologické stavby se nacházejí pod povrchem Tuna al-Gebelu a jsou tvořeny velkým množstvím zvířecích galerií obsahujících hroby ibisů, paviánů, sokolů a dalších posvátných zvířat. Tento pohřební komplex se skládá nejen z galerií pro uložení mumifikovaných zvířat a k jejich doprovázejícím rituálním úkonům, ale také zde můžeme najít řadu významných chrámů, které jsou zasvěceny různým božstvům, především těm, kteří jsou s danými zvířaty spojené.

Zásluhou poměrného dochování této nekropole a v důsledku novodobých archeologických vykopávek se můžeme dozvědět, jak probíhal vývoj zvířecích hřbitovů v Egyptě během 700letého období.

Není tolik překvapivé, že i toto pohřebiště bylo během všech staletí své existence vykrádáno. A právě tito bezohlední vykradači hrobů měli velký podíl na zničení galerií, chrámů a jejich okolí. Naštěstí se tato destruktivní činnost neodrazila na stavu všech galerií, některé byly během 20. století nalezeny bez poskvrny, ovšem ne všechny předměty, které v nich byly nalezeny, byly dostatečně zveřejněny. Tohoto úkolu se od roku 1989 ujaly univerzity v Káhiře a Mnichově. Pokusily se nejen prozkoumat někdejší vykopávky, ale provést i pár nových. Některá místa byla prozkoumána zcela poprvé, některá jsou dosud neprozkoumaná kvůli špatnému přístupu nebo stavu galerie.⁸⁰

Pokud se ale vrátíme hluboko do minulosti, můžeme se dozvědět o postupném vývoji těchto galerií.

Z Pozdní doby známe popis galerie vytesané do poměrně měkké skály, která leží západně k vápencovému útesu. Galerie je zpřístupněna malým schodištěm, které je vytvořeno z vápencových desek, stejně jako vstupní budova. Chodby galerie jsou orientované od severu k jihu a obsahují keramické nádoby se zvířecími kostmi. V bočních galeriích vytesaných do skály, jejichž rozměry byly mezi 10 - 20 metry na délku, byly nalezeny nádoby se širokým hrdlem, které skrývaly kosti vylouhovaných posvátných zvířat včetně ibisů. Nádoby nebyly umístěny ve výklencích, ale postaveny jedna na druhou. Byly zde nalezeny i velké bedny

---

⁷⁹ Viz mapa v KESSLER,D. – NUR EL-DIN,A.H. *Tuna al-Gebel: Millions of Ibises and Other Animals*. In Salima Ikram (ed.). *Divine Creatures. Animal Mummies in Ancient Egypt*. Cairo: The American University in Cairo. 2005. pp. 122 - 123.

⁸⁰ KESSLER,D. – NUR EL-DIN,A.H. *Tuna al-Gebel: Millions of Ibises and Other Animals*. In Salima Ikram (ed.). *Divine Creatures. Animal Mummies in Ancient Egypt*. Cairo: The American University in Cairo. 2005. pp. 120 - 163.

s ostatky paviánů, pravděpodobně pocházejících ze skupiny posvátných paviánů v Hermopoli. Dále tu byly nalezeny nádoby s truhličkami, které obsahovaly bronzové amulety a další malé předměty, v některých byly nalezeny zapečetěné dokumenty, které nesly jména členů královského úřadu. Významným nálezem bylo objevení hrobky nejvyššího Thovtova kněze, která byla umístěna přímo uprostřed nádob s ostatky ibisů.

Záznamy o rozsáhlém importu mumií ibisů do Tuna al-Gebelu pocházejí z Perského období, z toho důvodu musela být galerie zvětšena směrem na východ (o této události informuje malovaná dřevěná truhla s ibisem, s nápisem jména perského krále Daria).

V Pozdní době, za vlády poslední egyptské dynastie, tedy probíhalo další rozšiřování galerie, přičemž směr vysekávaných galerií se stáčel k severu, během této doby se zřejmě rozrostla i chovná místa pro ibisy po celém Egyptě. V následující Ptolemaiovské době se objevilo mnoho nových skutečností. Poprvé lze téměř s jistotou říci, že se do nekropole dostávají skutečné mumie, tj. mumie, které jsou udělány z celých zvířat, včetně křídel a opeření u ptáků.⁸¹

Tato doba byla také charakteristická občanskou povinností dávat určitý obnos na nově vytvořené, na sobě nezávislé, kultovní společnosti, které se staraly o posvátná zvířata, jejich potravu a o sochy v podobě zvířat, které byly fyzickým projevem bohů. Obvyklým jevem bylo i prodávání jednotlivých kultovních míst za účelem zisku. Tak se běžně stávalo, že jedno místo bylo prodané vícekrát.

Velká stavební činnost proběhla za vlády 26. dynastie, tedy poslední dynastie před perskou nadvládou, kdy byla mrtvá těla ibisů (jak ibisové využívání během významných rituálů v chrámech, tak ti, kteří byli chováni ve speciálních chovných místech) přivezena do pohřebiště Tuna al-Gebel (v řečtině nazýváno *ibiotapheion*, v egyptštině jako „*místo odpočinku ibisů*“). V této době byl také vydán královský výnos, který vyhlásil trest smrti pro toho, kdo by, ať úmyslně nebo omylem, zabil posvátného ibise nebo sokola. Stejný výnos vydal příkaz převézt zemřelé ibisy do pohřebiště Tuna al-Gebel. Náklady na chov a krmivo všech posvátných zvířat a náklady na kněze pověřené péčí o ně dotovala speciální organizace založená pro tento účel.⁸²

---

⁸¹ KESSLER, D. – NUR EL-DIN, A.H. *Tuna al-Gebel: Millions of Ibises and Other Animals*. In Salima Ikram (ed.). *Divine Creatures. Animal Mummies in Ancient Egypt*. Cairo: The American University in Cairo. 2005. pp. 142.

⁸² KESSLER, D. – NUR EL-DIN, A.H. *Tuna al-Gebel: Millions of Ibises and Other Animals*. In Salima Ikram (ed.). *Divine Creatures. Animal Mummies in Ancient Egypt*. Cairo: The American University in Cairo. 2005. pp. 120 - 163.

Přemístění ibisů do Tuna al-Gebel byly doloženy řadou vykopaných předmětů v podzemních galeriích, například papyry nalezené v nádobkách společně s kostmi ibisů a jiných posvátných zvířat. Podle nalezených papyrů byl převoz ibisů uskutečněn za pomoci kultovních sluhů, pravděpodobně z náboženské organizace „Ibis“.

Záznamy o převážení mumifikovaných ibisů, pocházejících z míst po celém Egyptě, do pohřebiště Tuna al-Gebel se nacházejí v hojném počtu také ve formě lidových nápisů, obvykle jedním až třemi řádky napsaných na speciálních dřevěných, hliněných nebo vápencových sarkofázích, avšak řada z nich nebyla doposud identifikována. Typickým nápisem na sarkofágu je uvedení roku, měsíce a dne zápisu, jméno osoby, která přinesla již mumifikované zvíře a jméno písaře, který zápis provedl a který je písařem organizace „Ibis“.⁸³

Jižně od pohřebiště ibisů se nacházel „Velký chrám“, kultické centrum nekropole v Tuna al-Gebelu. Pozůstatky chrámu byly nalezeny po 2. světové válce. Kromě pár pilířů, které byly znovu postaveny pro turistické účely, se nic nedochovalo. Dále na jih byly nalezeny pozůstatky, které mohly odpovídat starému vodnímu kolu poháněné volem. Nalezené kamenné koryto pravděpodobně sloužilo jako krmné místo pro posvátná zvířata (ibisy nebo býky). Podle vnějšího vzhledu – sloupořadí, kasemat apod. se archeologové domnívají, že se nejednalo o chrám, ale o areál zahrad řeckého paláce.

Centrem chrámu s největší pravděpodobností byla pre-ptolemaiovská svatyně s otevřeným nádvořím. Svatyně byla několikrát obnovena, a to nejspíše za Ptolemaia I. a v Římské době za císaře Nerva, tato domněnka je podložena nápisem na sloupu.

Tento chrám byl posvátným místem Osmera z Hermopole a jejich duchovních podob *ba*. Byl místem pro manifestaci boha Thovta, který byl, po sjednocení s bohem Usirem, jako hvězdný bůh viditelný na obloze během noci.

Na chrámovém nádvoří stály s nejvyšší pravděpodobností sochy ibisů, paviánů a býků. Chrám boha Thovta byl obdobný řeckému chrámu zasvěcenému bohu Hermovi. Hermés byl ale spojován pouze s Thovtem ve funkci stvořitele a věštce.⁸⁴

---

⁸³ Tamtéž.

⁸⁴ KESSLER, D. – NUR EL-DIN, A.H. *Tuna al-Gebel: Millions of Ibises and Other Animals*. In Salima Ikram (ed.). *Divine Creatures. Animal Mummies in Ancient Egypt*. Cairo: The American University in Cairo. 2005. pp. 120 - 163.

5.5 Nekropole v Sakkáře

Další významné zvířecí pohřebiště objevené v průběhu minulých staletí se nachází v Sakkáře, archeologické lokalitě ležící asi 30 km na jih od hlavního egyptského města Káhiry. Sakkára byla hlavním pohřebištěm města Mennofer (Memfis).

Největší archeologické vykopávky probíhaly v průběhu 20. století, během nich bylo objeveno množství podzemních katakomb s řadou chodeb a šachet (některé z nich dosud neporušené), které skrývaly stovky mumií ibisů, paviánů a jiných posvátných zvířat. Velice významný objev, kromě nálezu katakomb s mumii psů, koček nebo býků, představovaly ptačí katakomby, které byly označeny jako „Severní katakomby ibise“ a „Jižní katakomby ibise“. Z těchto nesčetných nálezů mumií ibisů můžeme jasně vyvodit jeho nesmírnou váženost, kterou se mu dostalo v Egyptě.

Je vcelku pozoruhodné, že vzhled katakomb byl u všech zvířecích druhů vesměs obdobný. Každá katakomba měla hlavní osovou chodbu, ze které vedly do stran odbočky do vedlejších galerií, které většinou sloužily k ukládání mrtvých mumifikovaných tvorů. Mumie ptáků byly povětšinou umístěny v keramických nádobách, které se pokládaly na sebe. Jelikož hrdlo nádoby bylo zúžené, kladly se na sebe vždy v opačné poloze tak, aby zaplňovaly vzniklé mezery a vytvářely vodorovný podklad pro další řady. Jakmile byla boční galerie naplněna od podlahy ke stropu a odzadu dopředu, byla uzavřena zdí z vysušených blátěných cihel, v mnoha případech byla i omítnuta. Pro katakomby s mumii sokolů je typičtější ukládání mumií, vložených do malých sarkofágů, dále umístěných v keramických nádobách s víčky nebo dřevěných rakvích, do výklenků vybudovaných přímo ve stěnách hlavní osově chodby. Stejně jako galerie, i výklenky byly uzavřeny, v tomto případě ale převážně vápencovými deskami.

Kromě galerií se na hlavní osově chodbě nacházely i průchody s dveřmi, které se daly pravděpodobně, v případě nepoužívání daného úseku katakomby, uzavřít. Tyto průchody dále mohly mít funkci podpěrnou, jelikož katakomby byly často vytesány do poměrně měkké skály, která se tak stala ještě více nestabilní. Toto můžeme vidět v případě Severní katakomby ibise.

Co se týče stavební architektury, je patrné, že o významu a důležitosti ptačích katakomb nemůže být pochyb. Severní katakomby ibise jsou z tohoto hlediska podle archeologů jednou z nejvelkolepějších staveb období výstavby. Ale i Jižní katakomby ibise

mají své stopy po velkém architektonickém umění, ovšem kvůli jejich nynějšímu stavu nemohou archeologové přesně říci, jaké stavební způsoby byly používány.⁸⁵

Mimo tyto důležité katakomby se v Sakkáře dále nacházejí katakomby paviánů. Vzhledem k povaze mé práce a určité spojitosti ibisů a paviánů se o těchto katakombách lehce zmíním. Katakomby paviánů jsou vystavěny do dvou úrovní - dělí se na horní a dolní – a najdeme zde obdobné prvky jako u ptačích katakomb, ovšem s tím rozdílem, že tyto katakomby nemají boční galerie. Zvířata jsou umístěna ve výklencích v bočních stěnách chodby – každý výklenek ukrývá jedno zvíře umístěné v dřevěných obdélníkových skříňkách v dřepějící poloze. A stejně jako ptačí výklenky, i tyto byly uzavřeny vápencovými deskami, na kterých se v tomto případě nacházely biografické údaje zvířete jako jméno, místo narození, datum smrti a příslušné modlitby.⁸⁶

---

⁸⁵ NICHOLSON, P.T. *The Sacred Animal Necropolis at North Saqqara: The Cults and Their Catacombs*. In Salima Ikram (ed.). *Divine Creatures. Animal Mummies in Ancient Egypt*. Cairo: The American University in Cairo. 2005. pp. 44 - 69.

⁸⁶ Tamtéž: pp. 69 - 71.

6 Vědecké záznamy mumifikovaných ibisů

6.1 John Pearson a jeho výzkum dvou mumií ibisů

Zásluhou aktivity mnoha badatelů se podařilo objevit mumie s ostatky ibisů, které byly v poměrně slušně zachovalém stavu.

K dispozici máme zprávu Johna Pearsona, kterému se podařilo prozkoumat dvě mumie přivezené z Théb v letech 1802-1803, přičemž jednu z nich podrobil velmi důkladnému a podrobnému průzkumu.⁸⁷

Obě mumie byly uloženy v keramických nádobách a zavinuty do vrstev pláten. První mumie podle Pearsona patřila ibisi bílému, nebo-li posvátnému. Tento závěr vyvodil po důkladném prozkoumání mumie, kterou musel nejdříve s velkou opatrností rozbalit, neboť obsahovala mnoho vrstev látky namočené v pryskyřičném roztoku. Po odstranění všech vrstev se dostal k samotnému tělu pokrytému taktéž silnou vrstvou pryskyřice, které bylo tělo po jejím následném rozpuštění zbaveno. V této fázi se před Pearsonem ukázalo čisté tělo tak, jak bylo ve své době uloženo.

Hlava ibise byla vzhledem k ohebnosti krku umístěna na těle v levé části hrudní kosti a zobák procházející mezi chodidly ohnutými směrem nahoru dosahoval až k ocasu. Křídla lemovala boky těla. Vzhledem k dostačujícímu odstranění pryskyřice bylo možné spatřit jeho bílé zbarvené opeření, které na koncích přecházelo do tmavě hnědé barvy. Podle stavby těla lze s jistotou určit, že pták dosáhl konečné dospělé velikosti. Pearson dále uvádí přesně změřené délky jednotlivých částí těla.⁸⁸

Podle vzhledu pírek bylo usouzeno, že ibis nebyl vložen do vařícího roztoku pryskyřice, neboť pířka nenesla žádné tomu odpovídající následky (nebyla ani zvlněná, ani neprokazovala žádný jiný stav odlišný od svého přirozeného vzhledu). I přes stáří několika tisíciletí nejevila mumie známky rozkladu v době jejího balzamování.

Takové stavu se ale nedočkala v pořadí druhá mumie, u níž byly známky rozkladu patrné. Mimo jiné zde byl zjištěn i jiný postup mumifikace než u první. Plátina na zavinování mumie byla z hrubého materiálu a výskyt pryskyřice nebyl v takovém množství, jako v případě prvním. Plátina navíc nebyla ani nařezána do pruhů, ale byly to celé kusy látky, které

---

⁸⁷ PEARSON, J. *Some Account of Two Mummies of the Egyptian Ibis, One of Which Was in a Remarkably Perfect State.* In *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*. Vol. 95 (1805). pp. 264 - 271. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/107175>. Cit. 16.4.2013.

⁸⁸ Tamtéž.

obalily mumii dokola, tímto způsobem jich bylo na sebe nakladeno několik.⁸⁹ Z dostupných ostatků těla byla určena převážně tmavě hnědá barva opeření, místy, jako krk nebo ocas, mělo opeření barvu bílou. Podle zachovalých částí ocasu byla na konci zjevná chocholka. Z tohoto popisu ptáka Pearson usoudil, že se jedná o ibise bradavičnatého. Avšak i přes toto pojmenování obou mumií autor podotýká, že to nemůže s určitostí potvrdit, neboť barva opeření není v nějakých místech zcela patrná.⁹⁰

Co se týče obsahu tělní dutiny, v případech ptačích mumií není doloženo, že by byl její obsah vyprazdňován, jako v případě lidských mumií nebo větších zvířat. Toto lze potvrdit právě v případech zkoumaných mumií, kdy byly v tělní dutině ibise bradavičnatého nalezeny pozůstatky skarabů sloužících patrně jako potrava, kterou ale nestihnul strávit. V jiných případech byly nalezeny pozůstatky hadí kůže nebo šupin.

Výskyt tolika nezachovalých mumií mají za následek larvy, které byly často objeveny mezi kostmi ibisů, což poukazuje na to, že ne vždy byl ibis ještě v nerozkládajícím se stavu mumifikován.⁹¹

6.2 Salima Ikram a projekt AMP

Sbírkou mumifikovaných zvířat a jiných předmětů lze nalézt v muzeích po celém světě, avšak největší sbírku nám může představit muzeum v egyptské Káhiře, které vystavilo své první kousky již v 60letech 19. století. V následujících letech probíhalo její neustále rozšiřování o nové druhy, úspěšnými lety byly především roky 1901 a 1904, a to zásluhou CH. L. Lorteta, děkana Lékařské fakulty v Lyonu, který přišel na to, že prostudováním mumifikovaných těl by se dalo zjistit mnohé nejen o samotném životě zvířete, ale i o případné domestikaci, veterinární praxi, přírodních podmínkách země nebo dokonce náboženské praxi vykonávané na daném území. Na základě tohoto zkoumání vydal roku 1905 spolu se svými kolegy *Catalogue Général*, ve kterém popsal mumifikovaná zvířata starověkého Egypta. Tato sbírka zvířat byla poté vystavena v muzeu v Káhiře, aby tak veřejnosti poskytla informace o tehdejší prostředí.⁹²

---

⁸⁹ Tamtéž.

⁹⁰ Tamtéž.

⁹¹ Tamtéž.

⁹² IKRAM, S. *Protecting Pets and Cleaning Crocodiles: The Animal Mummy Project*. In Salima Ikram, *Divine Creatures. Animal Mummies in Ancient Egypt*, Cairo: American University in Cairo Press. pp. 207 - 209.

Ve 30 letech 20. století byla část sbírky přesunuta do Zemědělského muzea v Dokki a káhirská sbírka tak byla ochuzena o svoji značnou část. Ovšem zásluhou následných vykopávek v Sakkáře a Tuna al-Gebelu byla káhirská sbírka doplněna o několik nových kusů, z nichž se část přesunula v roce 1997 do muzea v Luxoru. Rok 2002 ale přinesl káhirskému muzeu novou nadílku v podobě mumii z Abydu.

Vzhledem k zájmu o mumifikaci se rozhodla Salima Ikram, profesorka egyptologie na univerzitě v Káhiře, roku 1998 zahájit důkladné zkoumání mumifikovaných zvířat z káhirské kolekce ve spolupráci s Nejvyšší radou pro památky a egyptským muzeem. Tento výzkum nese zkratku *AMP (Animal Mummy Project)*. Tento projekt je zapsán jako první, který svým způsobem práce nijak nepoškodil mumie.

Záměrem projektu bylo především řádně prozkoumat postup při mumifikování zvířecích jedinců, který by mimo jiné odhalil i různé kategorie zvířecích mumii. Tento výzkum měl také přispět k většímu povědomí o prostředí starověkého Egypta, které by takto mohlo odhalit svá mnohá tajemství skrývající se v několika tisíc let starém mumifikovaném zvířeti.

Pomocí této nové metody zkoumání, která byla prováděna na základě rentgenového snímání, tudíž nehrozilo fyzické poničení exempláře, se Salima Ikram snažila ustanovit „pravidla chování“ při zkoumání mumii, ať zvířecích nebo lidských, které by probíhalo právě na základě rentgenu, tedy nedestruktivně. Její snahou bylo také znovu přezkoumat mumie káhirského muzea a pokusit se je zařadit do zvířecího rodu, a ještě lépe přímo k druhu.

Konečným požadavkem projektu bylo přezkoumané mumie i nadále zachovat v neporušeném stavu, aktualizovat *Catalogue Général* a poupravit mumie, aby lépe „zapadly“ do muzejního prostředí.

Během doby se tato metoda ukázala jako nejspokojivější co se týká šetrnosti a vůbec identifikace mumie, neboť vyšlo najevo, že druhy identifikované v *Catalogue Général* z roku 1905 byly mnohdy určené špatně. Identifikace byla provedena jen na základě podobnosti tvarů nebo obalů mumii. Zatímco metoda projektu *AMP* měla tyto identifikace téměř bezchybné, navíc díky rentgenům se ukázalo i několik falešných nebo smíšených mumii.

Pomocí tohoto projektu měl každý zvířecí druh svůj arch s údaji, který poskytoval kromě informací o druhu i datum prohlídky, předpokládané stáří, rozměry, popis, stav uchování, přítomnost/nepřítomnost rakve, masky aj., uváděl také jména osob studujících mumii, bibliografii vztahující se k druhu a další obecné poznámky. Každá taková mumie měla pořízenou fotografii a rentgenový snímek, které byly přiloženy k archu spolu s muzejním číslem.

AMP projekt byl tudíž schopný na základně rentgenové metody rozpoznat oné čtyři typy mumií (domácí zvířata, posvátná zvířata, votivní oběti a oběti k jídlu) a dokonce u některých určit i způsob smrti. Jak už bylo řečeno výše, není moc překvapivé, že výsledky rentgenovaných zvířat prokázaly mnoho falešných mumií, čímž vzrostl zájem o to, z jakého důvodu to staří Egyptané falšovali.⁹³

---

⁹³ Celá podkapitola v IKRAM,S. *Protecting Pets and Cleaning Crocodiles: The Animal Mummy Project*. In Salima Ikram, *Divine Creatures. Animal Mummies in Ancient Egypt*, Cairo: American University in Cairo Press. pp. 207 - 209.

Závěr

Jak jsem poznamenala v úvodu, cílem této práce bylo pokusit se udělat celkový obraz o ibisu posvátném v kontextu staroegyptského náboženství. Z práce je samozřejmě patrné, že svého významu a důležitého postavení tento živočišný druh v egyptských dějinách dosáhnul. Jedním možným důvodem úcty k němu mohla být skutečnost, že byl posvátným zvířetem boha Thovta, který byl podle hermopolské kosmogonie považován za stvořitele světa.

Pokud se člověk dívá na ibise jako na obyčejné zvíře, s největší pravděpodobností na něm neuvidí nic zvláštního. Vesměs bíle opeřený pták s černě zbarvenou hlavou, konci křídel a ocasu. Podobných ptáků je možné zahlédnout mnoho, snad by mohl zaujmout svojí velikostí a rozpětím křídel. Pokud se na něj ale podíváme z jiného úhlu, skrze symboly, už nám nebude připadat tolik obyčejný. A tak když známe například jeho spojitost s měsíčním bohem, můžeme pochopit důvod, proč s ním byl do této souvislosti dáván. A právě tuto souvislost jsem se ve své práci pokusila naznačit a objasnit. Kromě jiného jsem vycházela také z výroků řecko-římských autorů, kteří se snažili najít souvislost i skrze různé vědní obory, například Plútarchos se domníval, že postavení ibisových chodidel a zobáku se rovná rovnostrannému trojúhelníku, našel zde tedy souvislost s Thovtovou rolí boha měření.

Ve své práci uvádím několik dalších významů, které mu byly přiřazeny, jednak byl považován za ochránce země před hady, jednak za ochránce řeky Nil. Když se u této charakteristiky pozastavíme, nejspíš se nám to bude zdát vcelku relevantní vzhledem k tomu, že hadi byli součástí ibisovi potravy, a tudíž když byli hadi nepřáteli Egypta, neboť symbolizovali zlo a neřád, tak ibis, který je pojídal, byl logicky považován za ochránce země před hady. To samé platí i v případě řeky Nil a jejích každoročních záplav, neboť břehy řeky byly vhodné místo k jeho usídlení. A když se tam vyskytoval pravidelně, často navíc v období záplav, které byly pro Egyptany darem, musel být opět logicky považován za jejího ochránce.

O těchto symbolických významech lze ale pouze spekulovat, neboť o nich neexistuje mnoho záznamů.

Je nutné si ale uvědomit, že náboženský význam a přídomek „posvátný“ byl jednotlivým zvířatům přisuzován až poté, co byla jako posvátná vybraná. Také je potřebné vzít v úvahu, že pokud by egyptský pantheon měl jinou podobu a egyptští bohové by byli zobrazováni jiným způsobem, patrně by neexistovala ani „posvátná zvířata“, jelikož by nebylo zapotřebí, aby se do nich božstvo vtělilo a skrze ně působilo v pozemském světě.

Jak bylo v práci zmíněno, bohové se do svých posvátných zvířat vtělovali skrze sochy, které byly postaveny do jejich ikonografické podoby, tedy v případě ibise to byla nejčastěji mužská postava s hlavou ibise, nebo pavián, jakožto jeho další posvátné zvíře. Samotný ibis nebyl obvyklý a vyskytoval se pouze v případě, že se chtělo odkázat přímo k posvátnému zvířeti a ne k bohu Thovtovi.

Významnost tohoto boha jsem v práci taktéž podrobněji rozebrala a je tedy patrné, že mu nebyla přisuzována jen tak pro nic za nic. Tento měsíční bůh, jakožto prvotní stvořitel dle jedné kosmogonické verze, se objevuje v mnoha mýtech v různých úlohách. Z toho je tedy zřejmé, že to jistě nebylo nějaké nižší božstvo. Kromě již zmíněných úloh byl také považován za léčitela, což je možné spatřit v mýtu o Horově oku, které je v boji se Sutechem zraněno. Jeho léčitelská povaha se projevovala i fyzicky v malých amuletech, často právě v podobě ibise, které si Egypťané věšeli na krk, aby byli ochráněni před nemocemi.

To, že byl zvířecí kult v Egyptě běžnou záležitostí, je patrné již z Předdynastické doby, svého vrcholu dosáhnul ale až v období Nové říše a Pozdní doby, kdy velmi prudce vzrostla stavba zvířecích hřbitovů, z nichž největší byly hřbitovy v Tuna al-Gebelu a Sakkáře, a chrámů, které byly zasvěceny jejich božstvům a kde se tato božstva mohla také zjevovat. Otázkou ale stále zůstává, proč byl kult tak „najednou“ rozsáhlejší. Možných odpovědí by se dalo vyvodit jistě několik. Jednou z nich je například názor, že to mohlo být způsobeno tlakem okolních národů, které se snažily Egypt dobýt. Samozřejmě že se nejedná pouze o zvýšení zvířecího kultu, ale vzrostla celková zbožnost, na jejímž základě se tento kult odvíjel.

Nejstarší dochované záznamy o úctě k posvátným zvířatům pocházejí z města Hermopole, hlavního kultického města boha Thovta, a tedy i jeho ibise. Nedaleko tohoto města se nacházel výše zmíněný hřbitov nazývaný nekropole Tuna al-Gebel. Zde bylo objeveno několik milionů mumií posvátných ibisů, vedle nich zde měly své katakomby i paviáni a další posvátná zvířata. V této nekropoli byly shledány důkazy o tom, že zde byla postavena chovná místa pro posvátná zvířata. Z těchto míst byla následně zvířata odebrána a předána kněžím ke kultickým účelům.

To, jaké všechny úlohy posvátná zvířata měla, je dostupné pouze z několika dochovaných záznamů. Proto není někdy zcela jasné, co mělo být přesným záměrem těchto úloh. Co je zcela jasné je to, že zvířata byla pozemskými zástupci bohů.

V dnešní době se můžeme o posvátné úloze zvířat dozvědět pomocí neustále aktivity badatelů, kteří několik tisíc let staré mumie přezkoumávají a na základě toho vyvozují, k čemu bylo zvíře určené, jak s ním bylo zacházeno, jaký byl průběh mumifikačního procesu, ale dokonce i tehdejší geografické podmínky. Ovšem vzhledem ke stáří mumií se často

stávalo a stává, že byla mumie během zkoumání poničena. Tomuto chtěla a stále chce zabránit profesorka egyptologie v Káhiře Salima Ikram, která se snaží zavést do „provozu“ projekt, jehož záměrem je zkoumat mumie skrze rentgenové snímání. Díky tomuto způsobu zkoumání se mumie nijak neponičí a je zde odhaleno mnohem více skutečností, které by pouhým okem nebyly vidět.

Pro budoucí zkoumání je tento projekt jistě tou nejlepší cestou, jak zachovat mumie pro další desítky let v takovém stavu, v jakém je zanechali Egypťané před tisíci lety. Samozřejmě „nepatrné“ dodělávky mumií jsou předpokládáné, neboť i ten nejšetrnější způsob zacházení nikdy nezabrání tomu, aby se tak staré tělo nerozpadlo.

Doufám tedy, že tato metoda bude v budoucnosti tou, která se bude při zkoumání hojně využívat, neboť i další generace si zaslouží nejen na obrázcích spatřit to, co bylo kdysi živé jako dnes my. Nesmíme totiž zapomenout fakt, že egyptská civilizace byla velice vyspělá a mnohým přispěla k vývoji lidstva.

Seznam literatury

- CLARK, CH.R. *The Sacred Ibis*. In *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*. New Series. Vol. 13. No. 5. pp. 181-184. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/3257674>. Cit. 16.4. 2013
- GERMEROVÁ, R. *Tajemství mumií*. Přel. Pavla Lutovská. 1. vydání. Praha: SET OUT. 1997. ISBN 80-902058-4-4
- HANZÁK, J. – JEUDEC, K. *Světlem zvířat 2. Ptáci 1*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy. 1963. ISBN (váz.)
- HARRISON, C. – GREENSMITH, A. *Birds of the world. The visual guide to over 800 species*. London: Dorling Kindersley Limited. 1993. ISBN 0-7513-1033-6
- HOULIHAN, P.F. – GOODMAN, S.M. *The birds of ancient Egypt*. 1st. ed. in Egypt. Cairo: American University in Cairo Press. 1988. ISBN 977-424-181-1
- IKRAM, S. *Divine Creatures: Animal Mummies*. In Salima Ikram (ed.). *Divine Creatures. Animal Mummies in Ancient Egypt*. Cairo: The American University in Cairo. 2009. ISBN 977-424-858-9
- IKRAM, S. *Protecting Pets and Cleaning Crocodiles: The Animal Mummy Project*. In Salima Ikram, *Divine Creatures. Animal Mummies in Ancient Egypt*, Cairo: American University in Cairo Press, pp.207-226. ISBN 977-424-858-9
- JANÁK, J. *Brána nebes: Bohové a démoni starého Egypta*. 1. vydání. Praha: Libri. 2005. ISBN 80-7277-235-X
- JANÁK, J. *Staroegyptské náboženství I. : Bohové na zemi a v nebesích*. 1. vydání. Praha: OIKOYMENH. 2009. ISBN 978-80-7298-314-8
- KESSLER, D. – NUR EL-DIN, A.H. *Tuna al-Gebel: Millions of Ibises and Other Animals*. In Salima Ikram (ed.). *Divine Creatures. Animal Mummies in Ancient Egypt*. Cairo: The American University in Cairo. 2005. ISBN 977-424-858-9
- MAŘÍKOVÁ VLČKOVÁ, P a kolektiv. *Hroby, hrobky a pohřebiště starých Egyptanů*. 1. vydání. Praha: Libri. 2009. ISBN 978-80-7277-229-2
- NICHOLSON, P.T. *The Sacred Animal Necropolis at North Saqqara: The Cults and Their Catacombs*. In Salima Ikram (ed.). *Divine Creatures. Animal Mummies in Ancient Egypt*. Cairo: The American University in Cairo. 2005. ISBN 977-424-858-9

PEARSON, J. *Some Account of Two Mummies of the Egyptian Ibis, One of Which Was in a Remarkably Perfect State*. In *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*. Vol. 95 (1805). pp. 264-271. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/107175>. Cit. 16.4.2013

STANDLER, M. A. *Thoth*. In Jacco Dieleman, Willeke Wendrich (eds.). *UCLA Encyclopedia of Egyptology*. Los Angeles. 2012. Dostupné z: <http://digital2.library.ucla.edu/viewItem.do?ark=21198/zz002c4k99>. Cit. 9.4.2013

STROUHAL, E. *Život starých Egyptanů*. 1. vydání. Praha: Panorama. 1989. ISBN 80-7038-089-6

VERNUS, P. *Ibis*. In Pascal Vernus – Jean Yoyotte (eds.). *Bestiaire des pharaon*. Paris: Perrin – Agnès Viénot. 2005. ISBN 2-262-02233-X

Internetové zdroje

Zoo Brno [online] [cit. 5.6.2013]. Dostupné z: <http://www.zoobrno.cz/cs/zvirata-v-zoo/chovana-zvirata/afrika/ibis-posvatny.html>

Zoo Zlín [online] [cit. 5.6.2013]. Dostupné z: www.zoozlin.eu/ibis-posvatny